

V Á C S Z E R E P E A M A G Y A R O R S Z Á G I
R E N A I S S A N C E É S H U M A N I Z M U S T Ö R T É N E -
T É B E N .

Bölcsészdoktori értekezés.

Irta: Molnár József.

Diss. B 383

463/1946-47 Wlosi.

Diss. TB 383

T A R T A L O M J E G Y Z É K .

1. A renaissance a magyar talajban.....	3
2. A renaissance váci képviselői.....	6
3. Összeköttetések a külföldi renaissance és humaniz- mus képviselőivel.....	7
4. Irodalmi és tudományos működésük.....	16
5. Hatásuk a szellemi, gazdasági és társadalmi élet ala- kulására.....	26
6. Szerepük a politikai életben.....	43
7. Építkezéseik.....	51
8. Irányadásuk.....	55
.....	
Irodalom.....	56

1. A renaissance a magyar talajban.

A renaissance és a humanizmus Olaszországból indult ki, de minden európai államban elterjedt, ahol a feltételek megvoltak. Az igaz ugyan, hogy Olaszországban a XIII.sz.-ban alakult ki, de igazi magvaslatát ott is csak a XV.sz. közepén és végén érte el, vagyis akkor, amidőn nálunk is a virágkorát élte. Kétségtelen és elismert, hogy az olasz renaissance először nálunk talál lelkes követőkre, jóval megelőzve Európa többi államát. Riedl Frigyes ezt így fejezte ki: "A bódító tavasz, melynek egy árama elébb csapott be hozzánk, mint a többi Európába." /1./

Nálunk azonban időhöz kötött volt, és mélyebb gyökeret nem eresztett, mert a teljes kivirágzását s kibontakozását megakadályozta a török uralom.

Mélyebb gyökeret vert és jobban összeforrott a nemzeti élettel Spanyolországban, Németalföldön és Franciaországban, ahol kedvezőbb körülmények között a politikai helyzet megszilárdulása és az anyagi jólét megteremtése után következhetett be.

A renaissance határvonalat jelent a történelemben. A középkort elválasztja az újkortól. Fontos jelenség, melynek meghatározásával az irodalom-, művészet-, állam- és szellemtudomány már hosszú idő óta foglalkozik. Minden kor mást értett a renaissance-on. A renaissance-kutatások irányát Burckhardt Jakab adta meg a XIX.sz. közepén A renaissance-kori műveltség Olaszországban című munkájában. Ő a renaissance lényegét az antik kultúra feltámasztásában és az egyéniség kialakulásában látta. /2./

Egy másik korban, a liberalizmus korában a liberalisták azt vallották, hogy a renaissance a pogány életörömöknek s az egyéniség felszabadulásának a kitörése. A gondolat szabadságának és az egyéniség érvényesülésének hirdetői voltak.

Az újabb szellemtörténeti kutatások még tovább mentek. Így a kiváló holland renaissance-kutató, Huizinga a Weg der Kulturgeschichte című munkájában azt mondja, hogy a renaissance a régóta ható erőknek az összefoglalását jelenti. Szerinte a renaissance egyenes folytatása a középkornak.

/1/Riedl Frigyes: Egy.ph. közl. 1920. Adalékok.

/2./ Burckhardt Jakab: A renaissance-kori műveltség Olaszországban, ford. Bánószky József, I.k.

Nincsen olyan éles választóvonal, mint ahogy azt gondolták. Valóban minden renaissance-kutató elismeri azt, hogy a renaissance kezdetét nem lehet egy pontos évszámmal megjelölni.

Burdach, egy másik jeles tudós szerint a renaissance csak másodsorban jelentette az antik művészet újjászületését. Elsősorban általános vágyódást jelentett egy magasabb életforma felé, minden vonatkozásban, mely az egész emberiséget áthatotta. A renaissance-kor embereszménye a kutatók szerint a céltudatos, határozott, dicsőségre törekvő ember, akinek alapvonása nem a passzivitás, hanem az aktivitás. Nem mereng, hanem cselekszik. A természetfölöttivel szemben a természetes érdekli. Szembeszáll a középkor régi askéta szellemével, és az új szellemet igyekszik széles területekre kiterjeszteni. Felfedezi az emberi erő, az emberi test szépségeit, és ezt igyekszik festészetében, szobrászatában, építészeti alkotásaiban, sőt írásaiban is kifejezésre juttatni. Életfelfogása és gondolatvilága is eltér a középkor emberétől. Elveti bizonyos fokig a tekintélytisztelőt. Előtérbe jut a hírnévre való törekvés s ami ezzel együtt jár, a kritikai hajlam is. Tehát a renaissance életrendje szembekerül a középkort annyira jellemző gótikával, és helyette keresi és találja meg ideáljait az antik kultúrában. Ilyen értelemben a renaissance az antik kultúrának nemzeti szellemben való feltámasztása.

Funck-Brentano szerint a renaissance jellegző vonása az a hatalmas visszahatás, amely abban a korban jelentkezett a középkor társadalmi, művészeti, szellemi és politikai életével szemben. Szerinte a pontos meghatározását a reakció szó adná.

A renaissance termelte ki azután a humanista irodalmat, amely irodalom a klasszikus formák alkalmazását és az ezekhez való visszatérést jelentette. Funck-Brentano ezt így fejezte ki:

"A XV. sz. végén, mikor a humanizmus fellendült, lényegében azoknak a tudományoknak művelését jelentette, melyeknek célja az ember boldogítása és tökéletesítése volt, ellentétben a skolasztikává vált teológiával, mely Isten felé fordul. Ettől a skolasztikává vált ellentétből kapta nevét a humanizmus." /1/.

Magyar talajban a humanizmus a humanista műveltség termékeinek, tehát a szépirodalomnak, jelesen a görög-latin szépiroda-

lomnak a tanulmányozása. A magyar humanisták mindenben az antikot utánozták, ritkán hoztak újat, de nagy érdemük van a humanista latinság és az antik irodalom feltámasztása körül.

Az egyéniség felszabadulása is megvalósul a magyar humanista törekvésekben. Egyénileg mennyire függetlenítette magát pl. Szalkai az egyházi és állami törvények elkötelező, kollektív erejétől. - A magyar renaissance főpapi udvarok szépségszomja a magasabb életforma megvalósítása felé tör. - Az egyéni dicsőséget keresik és meg is kapják azok a főpapok, akik udvaruk fényét külföldi tudósokkal és művészekkel emelik. - A nagy magyar humanisták diplomáciai és politikai vonatkozásban nemzeti vezéregyéniségeknek tekinthetők /Szalkai, Brodarics/, akik egyéni dicsőségükön kívül keresték és megvalósították a nemzeti nagyszerűség kollektív eszméjét.

2./ A renaissance váci képviselői.

Ha Vác renaissance-koráról beszélünk, önkénytelenül felvetődik és előtérbenyomul egy név, amely szorosan összefügg városunk ezen szellemi mozgalmával és korszakával. Ez a név Báthori Miklóssé. Vác az ő idejében élte igazi fénykorát. Ő volt, aki Vácot Mátyás király korában virágzó várossá és a hazai renaissance és humanizmus egyik legjelentősebb központjává fejlesztette.

Báthori emléke úgy él Vác multjában, mint a Medicieké Firenzében, vagy a Sforzáké Milánóban. Személyében megtestesítve látjuk a renaissance-férfi jellegzetes alakját, személyében és személye körül ismerhetjük meg Vác korabeli történetének igazi képét. Báthori püspök jelentékeny tényezője volt a magyar művelődésnek és korának mozgalmas politikai életében is fontos szerepet töltött be. Igazi nagysága csak akkor tűnik az ember szemébe, midőn részletesen és behatóan foglalkozik a korról szóló munkákkal, kutatókkal és tanulmányokkal. Meglepő, hogy történeti alakja és művelődéstörténeti jelentősége irodalmunkban nincs eléggé kidomborítva és méltatva. Pedig tettei és működése után megérdemelné, hogy mint korának egyik legkiválóbb férfiát az egész nemzet megismerje. Egyénisége a magyar lelkialkatot és egyben a humanista szellemet olyan tökéletesen mutatja, hogy benne csakugyan a renaissance-kori magyar típus egyik legjelentékenyebb és legkiválóbb képviselőjét tisztelhetjük.

Szalkai László nagy külföldi összeköttetéseivel, a tudományok és művészetek pártolásával és nem utolsósorban irodalmi munkásságával válik jelentőssé Báthori egyénisége mellett.

Politikai téren pedig Brodarics István emelkedik ki, akiben a tudós és művészetkedvelő humanista egyéniség kiegészül a diplomata tulajdonságaival.

A fenti három vezéregyéniség mellett Váczi Pál, Szilasi Vince, Gosztonyi János, Várdai Ferenc, Giovanni Dalmata, Balbi Jeromos, Zelei Ferenc és Mossóczy Zakariás irodalmi, művelődéstörténeti és politikai szerepét az egyes fejezetekben ismergetem.

-7-

3./ Összeköttetések a külföldi renaissance és humaniz- mus képviselőivel.

Városunk renaissance-püspökei és papjai élénk összeköttetésben állottak a korukban élő híres külföldi humanistákkal, írókkal, költőkkel és művészekkel. Gyakran leveleztek velük, sőt egyeseket városunkba is meghívtak. Különösen Báthori Miklós tartott fenn szoros érintkezést és barátságot az olasz humanistákkal. Tanulmányait olasz egyetemen, Bolognában és Páduában végezte. Itt szerezte első humanista barátait. Galeotto Marzioval, a bolognai egyetem későbbi latin tanárával együtt lakott és együtt járt az egyetemi előadásokra. Sőt Galeotto-tól külön órákat is vett. Büszke is volt erre Galeotto egész életében. Mikor mint váci püspököt felkereste, ezt jegyezte fel Báthori diákéveiről: "Erényekkel, szellemi képességekkel és szép külsővel dusan meg van áldva. Az ókori tanulmányait Itáliában végezte. Tehetségével gondos szorgalmat párosítva semmi fáradságot, éjjelezést, költséget nem kimélt, hogy a tudásban előre haladjon, s rövid időn annyira jutott, hogy tudományán és irodalmi képzettségét a legeszesebb tudósok is bámulattal méltányolták." /1/. Ugolino Verino, a híres olasz humanista költő meg is énekelte Báthorinak tudományokban való jártasságát.

Báthori olaszországi összeköttetéseit sohasem szüntette meg. Különösen sűrűn levelezett Marsilius Ficinussal, a kiváló firenzei filozófussal és Sebastianus Salvinussal, a jeles teológiai professzorral. Báthori szeretettel foglalkozott minden filozófiai problémával, de legjobban mégis Platon bölcsészettét kedvelte. Marsilius Ficinusról pedig tudjuk, hogy éppen az újplatonizmus eszméit tanította és magyarázta katolikus dogmák szerint. Célja az volt, hogy a vallástalan és erkölcstelen emberiséget a bölcsészet segítségével visszavezesse a vallásosságához. Báthori még olaszországi tartózkodása alatt hallgatta Marsilius előadásait, amelyek annyira tetszettek neki, hogy elhatározta Marsiliusnak Budára való elhozását, azaz Mátyás király udvarába való telepítését, ahol a firenzei akadémiához hasonló állított volna fel. /2./

Ficinusnak egy barátja és filozófiai rendszerének egyik képviselője, Francesco Bandini /aki később Báthori udvari

/1/. Császár Mihály: Szemelvények Galeotto művéből, 75.1.

/2./ Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924.-25., 214.1.

könyvtárosa lett/ 1476.-ban Budára jött, ahol humanista műveltségével rövid idő alatt megnyerte Mátyás királyunk kegyét és bizalmát. Ficinus magyar barátai közül elsősorban Báthori szeretetébe ajánlotta Bandinit és önmagát a Firenzében, 1479.máj.24.-én kelt levelében, melyben többek között ezt írja: "Hogy én hozzátok elmenyjek, az nehéz dolog. Élni az alatt az ég alatt talán még nehezebb. Azonban hogy helyesebben szóljak, ha hozzátok mennék, előbb el kellene tőletek válnom, mint visszatérnék. Szeresd, kérlek, amint teszed is, a te Marsiliusodat, aki téged kiváló erényeid miatt forrón szeret. Hasonlóképen szeresd a mi Bandidninket is, azt a kiváló elméjű és nagyszerű embert; pártfogolj mindkettőnket, ha helyesnek látod, a boldog Mátyás királynál. Ég áldjon benneteket, boldog lelkek, s éljetelek velem a hegyek ellenére, melyek bennünket elválasztani látszanak; éljetelek velem együtt, ti boldog és a legmagasabb hegyeknél is magasabb lelkek. Az vagyok én nektek, ami minden egyes magának, azok vagytok ti nekem, amí a két szemem." /1/.

Bandinihez írt egyik levelében pedig ezeket mondja Báthoriról: "Nem merek róla bővebben írni, mert ha érdemeit ki akarnám fejezni, bármilyen terjedelmes, másokat untató is lenne, mégis kevésnek tartanám azt az érzelem nagyságához képest." /2/.

Báthorinak, bárhogy is szerette volna, nem sikerült Marsiliust Budára csálnia. Marsilius maga helyett egyik kedves emberét s rokonát, Sebastianus Salvinust ajánlotta Báthorinak. Püspökünk azután csakugyan Salvinus megnyerését szorgalmazta. Maga is írt neki 1480-ban és Francesco Bandinivel is iratott; ebben a levélben dus anyagi javadalmakat ígért, ha eljön Magyarországra. Salvinus jövétele szinte már biztosnak látszott, de a hosszú készülődés alatt kedvét vesztette, és nem jött el, noha Báthori még 1483-ban is várta levelét.

Báthori azonban nem adta fel a reményt és nem vesztette el a türelmét, mert több magyar platonistával még 1487-ben is sürgeti Ficinust, hogy vagy maga jöjjön, vagy küldjön valakit, aki helyette a platonista filozófiát magyarázza.

/1/. Ábel-Hegedüs: *Analecta Nova*, 274.1.

/2/. Huszti József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Minerva, 1924-25. 215.1.

"Irod.,-válaszolja Báthorinak egyik levelében- hogy a győzhetetlen magyar király Platon filozófiájának magyarázása céljából az én jelenlétemet óhajtja, amit te is nagyon kívánsz, s még néhányan mások. Kéred, hogy ha én magad kevésbé tudnék utrakelni, legalább az enyéim közül köldjek hozzátok valakit, aki ebben az ügyben a ti kívánságtoknak eleget tenne. Én minden erőmmel rajta leszek, hogy atyámfia, a mi Sebastianusunk, vagy ha ő elfoglaltsága miatt nem tehetné, az enyéim közül valaki hozzátok menjen." /1/.

Sebastianus Báthorit nagyrabecsülte, de mégsem jött el. Engesztelésül és hálájának jeléül több munkáját neki ajánlotta. Így a Rabbi Samuel Judaeus contra Judeorum proterviam inanemque in dies spem című munkájának átdolgozását, amely a firenzei Bibliotheca Nationale-ban lévő kódexben van. Ebben a kódexben van még két másik munka is, amely szintén Salvínustól származik, de az ajánló sorok előtt üres helyet hagyott, annak a neve számára, akinek a munkát dedikálta volna. Dr. Juhász László a Bibliotheca Riccardiana-ban talált egy kéziratot, amelyet Salvínus másolt le a firenzei kódexből. Ebben a kéziratban azonban Salvínus a második munkáját is Báthorinak ajánlotta.

Ugyancsak ebben a kéziratban megtalálhatjuk Salvínusnak De latione pedum című beszédét is, amelyről "...feltételezhetjük, hogy mivel a másik kettővel együtt fordul elő, szintén Báthorinak ajánlotta, habár az ajánló nevének helyét üresen hagyta." /2./ A De sacramento című művét külön kötetben küldte el Báthorinak.

Nagyfontosságú Huszti Józsefnek a felfedezése, aki a vatikáni könyvtárban megtalálta Salvínus leveleskönyvét. /Vat. Lat. 5140./ Ebben Mátyás királyhoz egy, Báthorihoz pedig két levelet találhatunk. Ugyancsak Salvínus egy másik levelét pedig Johannes Nicolinus athéni érsekhez és Báthori Miklós váci püspökhöz címezte. Ebben a levelében a predestináció tanát fejtegeti. De nemcsak Salvínus, hanem mestre, Ficinus is a hozzá írt leveleken kívül neki ajánlotta egyik filozófiai munkáját, amelyben az Istenről, angyalokról, lélekről és az anyag világáról elmélkedik. Néhány gondolat ebből a levélből:

/1/. Analecta Nova, 283.1.

/2/. Juhász László: Adalékok az 1437.-90-es évekből, 12.-14.1.

/3/. Juhász László: Im. 11.1. és Függel: I.m. 28.-29.1.

/3.

" A testi forma széteszlik és más által mozgattatik. Az anima rationalis nem oszlik fel, és saját magától mozog. Az angyal nem oszlik szét, és nem mozgattatik, azonban máshonnan kiegészítettetik. Az Isten egy mérhetetlen egyszerű teljesség." /1/.

Jelentőége ránknézve e könyvnek az, hogy Ficinus, ez az európai hírű kiváló firenzei bölcselelő és író egy magyar, mégpedig egy váci püspöknek ajánlotta ezt a becses művét.

Érdekes, hogy Ficinus leveleiből egy pár még ma is megvan, s ezzel szemben a jeles magyar humanisták: Garázda Péter, Vitéz János, Janus Pannonius és Báthori levelei -Janus Pannoniusét kivéve- mind elvesztek.

Báthori levelezésben állott Bervalducus Fülöppel, a jeles bolognai tanárral is, aki egyik könyvét neki ajánlotta. Ebben azt írja: "Olaszországban alig van tudós, aki Báthori barátságával ne dicsekednék, és akit ő ékes leveleivel fel ne keresne." /1/.

1915-ben Termini olasz író, a híres olasz humanistának, Ransanonak kéziratából közöl egy részt, amely igen becses anyagot szolgáltat Báthori olasz humanista összeköttetéseire s irodalompartoló egyéniségére vonatkozólag. Ebben Ransano azt mondja Báthoriról: "Az itáliaiaknak igen nagy szeretője, tudniillik azoknak, akiket mgához befogadott, erényeiknek, vagy jószágos szolgálatuknak jutalmául vendégszeretetével és ajándékaival halmozta el őket." /2/.

Ugyancsak Ransano őrizte meg kéziratában Angelus Callimachus Siculus költeményét, aki versbe foglalta Báthori erényeit és érdemeit:

"Benned visszaragyognak a hűség és mérhetetlen kegyesség
Csodálatos szeretete a szent vallásosságak." /3/.

Ransano soraiból tudjuk meg, hogy Callimachus járt Magyarországon, és Báthori udvarában szives és kellemes fogadtatásra talált. Callimachus Siculusról csak 1915 óta tudjuk, hogy ő szintén azok közé az olasz vándorhumanisták közé tartozott, akik elhagyván hazájukat a humanistákat partoló magyar királyi és főpapi udvarokban próbáltak szerencsét.

/1/. Analecta Nova, 271.1.

Husztli József i.m. 214.1.

/2/. Husztli József: Angelus Callimachus költeménye Báthorihoz,
Magyar Könyvszemle, 1929., 12.1.

/3/. ""

""

Marsilius^s szerette és nagybecsülte Báthorit, mutatja ezt az is, hogy midőn Miklós püspök Mátyás előtt kegyvesztett lett és gyámság alá helyezte, Ficinus kérte levelében királyunkat, hogy adja vissza birtokait, és becsülje őt éppen úgy, mint azelőtt, mert Miklós püspök azt megérdemli. - Egy másik, 1489. szept. 6.-án kelt levelében azt mondja: "Amikor Miklós beszédeit hallgatjátok, Miklóst látjátok, de mégsem őt halljátok, hanem inkább azt a híres boldog Aquinói Tamást, aki Miklósnak lelkében él és az ő szájával beszél. Ti tehát Miklósban, mint valami élő szoborban a híres Aquinói Tamást tiszteljétek." /1/.

Báthori Miklós mellett a többi váci renaissance-püspök, sőt világi papk is összeköttetésben állottak a külföldi, főleg olasz humanistákkal. Ez könnyen érthető is, hiszen tanulmányaikat legnagyobb részét olasz egyetemeken végezték. Így biztosan tudjuk, hogy Gosztonyi János, Várdai Ferenc és Brodarics István püspökök és Balbi Jeromos Váci prépost, továbbá Zelei Ferenc kanonok olasz egyetemeken végezték tanulmányaikat.

Szalkai László, habár nem is járt külföldi egyetemeken, mégis nagy humanista műveltséggel rendelkezett. Több olasz humanista kereste barátságát 1514.-20.-ig, míg váci püspök volt. Sőt tisztelői akadtak irodalmi tevékenysége révén is: Coelius Calcagninus Ferrariensis nagyon szerette olvasni Szalkai Ursinus Velius Nenia-jában megjelent verseit. /2./

Ursinus Velius a XVI. sz. elejének legkiválóbb humanista szónoka és költője. Thurzó János boroszlói püspök nevelte. Ursinus szoros baráti viszonyban volt a XVI.sz. eleji irói világnak korongzatlan királyával, Rotterdami Erasmussal. Ursinus kapcsán ismerik meg Erazmust egykoru humanistáink. Ursinus Velius egy, 1526. ápr.1.-én Viennában kelt levelében azt írja Szalkairól; hogy "Szalkai László váci püspök, aki akár egyedül bizonyítékul szolgálhat idegen nemzeteknek arra, hogy Pannoniából a fennkölt lelkek és a kiváló tehetségek sem hiányoznak. Ki az az épszü és ítélőképesseggel ellátott ember, aki ne csodálná azt, hogy Szalkai, aki már kora ifjúságától kezdve szakadatlanul fárasztó ügyekkel s nehéz munkákkal volt elfoglalva, s azokban a szabad órákban, melyek igen kevés számban jutottak neki osztályrészlül, az elintézendő dolgok sulya és tömegei miatt, annyira előrehaladt,

/1/. Analecta Nova, 287.1.

/2./ Nemzeti Múzeum törzsanyag, II.XXIII.

hogy azokat, akik azon kívül semmivel nem foglalkoztak, mint szellemük kiművelésével és a szépművészetek gyakorlásával, ő maga feltűnő módon felülmulta." /1/

Ugyancsak ő egy másik, Szalkaihoz címzett levelében a következőket írja: "....mert nagyobbakat adott neked az Isten, hogy az övé légy: Juno gazdagságot, Phoebus verseket, Pallas világos elmét. Én neked ezeknél nagyobbakat fogok adni: jellemet." /2/

Ugyancsak Ursinus révén ismerkedett meg Erasmussal Piso Jakab, aki a kölföldi humanisták közül ugyyszólván elsőnek kapcsolódott bele a korabeli magyar szellemi életbe. Piso budai háza központja volt a magyar humanistáknak. Gyakori vendégei voltak: Brodarics István, Nádasdy Tamás, Szalaházy Tamás, Thurzó János boroszlói és Thurzó Szaniszló olmützi püspök, Werbőczy István; külföldiek közül Ursinus Velius és Logus György. De a legnagyobb gonddal és figyelemmel Szalkai Lászlót vette körül, aki igen gyakran bő ajándékokkal jutalmazta meg őt. Igyekezett is hálás lenni ezért Piso. Egy újév alkalmával pl. a következő üdvözlő sorokat írta Szalkaihoz:

"Szalkai három lustruma, hogy Piso az egeknél
Bokros énekiben szellemdéért könyörög,
Mert te, kivált ki előtt e napon Juno maga hátrál,
Vagy tanuság, Te veled utra megindul azx év,
Janus atyánk, boldog szemeidnek előtte a mult év,
Ezt is, mely beköszönt, nézd vidoran és kegyesen.
Tiszta itallal előntve a kettős áldozat oltár,
Róma ilyen Opimus éveiben sem ivott.
Mind ami szent fogadalmat a szolga tesz édes uráért,
Hallgasd meg, s ha igaz, hagyd könyörögni szivét.
Add meg Szalkainak, hogy pylosi évekig éljen,
És Pisonak is add tettei bő sikerét." /3/.

Ugyancsak Szalka levelezett Manardus Jánossal, a kiváló ferrarai orvossal, akitől orvosi tanácsokat kért. Manardus Szalkain kívül több kiváló magyarhoz írt ilyen orvosi tanácsokat tartalmazó levelet. Szalkai különösen szemét és fogait akarta megóvni a megromlástól. Szalkai leveleiből a történetírók arra következtetnek, hogy vérmes, tultáplált, érlemeszesezésre hajlamos férfi lehetett. Coelius Calcagninus 1518.-ban De pulice,

-
- /1/. Analecta Nova, 459.1.
/2/. " " 462.1.
/3/. " " 408.1.

1519.-ben pedig Selectorum libellum című művét ajándékozta Szalkainak.

Szalkait nemcsak külföldi humanisták keresték fel leveleikkel, hanem a hazaiak is. Sőt egyesek, mint pl. Nagyszombati Márton bencés szerzetes 1522.-ben egy három könyvre terjedő művével tisztelte meg, amelyben a török elleni harcra buzdítja. - 1523.-ban a kassai Werner György /~~lepi~~/ meg Szalkait az Elegiarum librum unum című munkájával.

A hevesvérű, nyugtalan természetű és szókimondó Balbi Jeromos X magyarországi tartózkodása alatt főleg Vácról levelezett külföldi humanista barátaival. Balbi reális gondolkodású író és költő volt. Később Szatmári György, Schellenberg János cseh kancellár ajánlották II. Ulászló gyermekei mellé nevelőnek. Knauz Nándor szerint: "Balbi választása nem mandható éppen szerencsésnek. Az erény útját kerülte, de nem taposta. A hányt-vetett életű humanista kezdettől fogva nem jól érezte magát a gyermekszobában. Tehetsége érzetében és nagyarávagyásában nevelősködését csak lépcsőnek tekintette. Nem annyira a nevelés, mint inkább az udvarcselszövevényei érdekelték." /1/.

Ugyancsak szoros barátságot tartott fenn a külföldi renaissance és humanizmus képviselőivel Gosztonyi János váci püspök is. Klasszikus műveltségű főpap. Németország és Olaszország híresebb egyetemein tanul. 1515. körül Párizsban tartózkodott. Barátságot kötött itt Bonifacius de Ceva tudós minoritával, aki később a Viaticae excursiones című művét ajánlotta neki. A könyvet Várdai Balázs, egy Párizsban tanult magyar ifju hozta el Gosztonyi udvarába. Ugyancsak Párizsban ismerkedett meg a Sorbonne egyik kiváló teológiai professzorával, Chlischtovus Jodocus Neoprtuensis-szel, aki ebben az időben éppen egyházi himnuszokat gyűjtött kiadás végett. Gosztonyi segítette munkájában, s néhány magyar szentről szóló himnuszt is adott neki. Chlichtovus ezért De necessitate peccati Adae című munkájával tisztelte meg. Nem sokkal később egy másik jelentős teológussal, Hyeronimus Hanges-szel ismerkedett meg, akit mindenáron hazánkba szeretett volna hívni. Gazdag jövedelmet ígért és biztosított is részére, de mégsem jött el. Barátsága és hálája jeléül 1519.-ben az Introductorium morale című munkáját küldte el Magyarországra. /2./

/1./ Knauz Nándor: Balbi, II. Lajos tanára. Magyar Sion, 1866.
/1.a./ Analecta Nova, 79.-80.-217.1.

/2./ Magyar Könyvszemle, 1883. évf. 219.1.

A XV. sz. első felének legkiválóbb váci püspöke Brodarics István volt. Tanulmányait Páduában végezte, ahol szerény, okos viselkedésével és modorával sok humanista barátot szerzett. Később pedig mint SSzapolyai János követe többször járt a Pápánál, a lengyel királynál és Ferdinándnál. Ezen utjai alkalmával sok kiváló és lelkes humanistát ismert meg. Így Rómában Jovius Pál, Logus György és Marsupino Ferenc valósággal rajongtak a képzett, ékesszóló főpapért. Logus Brodarics Rómából való bucsuzásakor verset írt hozzá, amelyben azt írja: "Jobban szereti őt, ha lehet, még a szeme világánál is. Továbbá kéri a Mindenhatót, hogy teljesítse mindnyájuk kívánságát és Brodaricsot vezesse vissza Rómába, amelynél szebb helyet nem füröszt fényében a nap." /1/.

A mohácsi csata után Brodarics hosszabb időt töltött Tomiczki Péter krakkói püspök udvarában. A lengyelországi tartózkodási idő alatt sem tétlenkedett, hanem mélyítette kapcsolatait humanista barátaival, sőt új barátokat is szerzett. Hiszen tudjuk, hogy Brodaricsnak ebben az időben már írói hírneve is volt, mert a mohácsi vészről írt művét és Logusnak róla szóló verseit, ugyyszólván egész Európában ismerték és olvasták. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a legkiválóbb humanisták is szívesen leveleztek és köz^{re} kötöttek vele barátságot, mert látták és tudták, hogy az nekik is csak előnyükre válhatik. Így Brandolinusnak ő írt először levelet. Brandolinus később igen sokat köszönhetett Brodaricsnak, mert mint váci püspök igen gyakran támogatta őt anyagilag is.

Brodarics a kor legkiválóbb humanista írójának, Rotterdami Erasmusnak is írt egy magasztaló, dicséretekkel telt levelet, melyben a korabeli teológiai vitákról is szólt. Jól tudta, hogy mennyire tetszik Erasmusnak, midőn az igazi teológia diadalmas előharcosa címmel magasztalják, s mily szívesen hallja, ha a skolasztikus teológiát előtte ócsárolják. Brodarics ilyen stílusban fogalmazta meg 1529. márciusában kelt levelét, amelyre Erasmus már ugyanazon év júliusának elején választolt is Freiburgból: "Örömmel fogadja, -írja levelében- Brodarics barátát, sőt patronusai sorába teszi őt. Majd rátér Brodarics teológiai megjegyzéseire és ócsárlólag utal arra, hogy a teológusok csak a skolasztikus dogmákon rágódnak ahelyett, hogy a hagyománnyal és az atyák ~~del~~ munkáival foglalkoznának." /2/.

/1/. Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István, 26.1.

/2/. ""

""

92.1.

Brodarics magasfoku humanista műveltségét még a gyors előrehaladására és népszerűségére félténykeny politikai ellenfelei is elismerték. Ursinus Velius több epigrammát írt hozzá.

Nemcsak írók és tudósok, hanem a renaissance-kori képzőművészek: szobrászok, építészek és festők is leveleztek, sőt fel is keresték, főleg Báthorit, de a többi váci püspököt is ott-honában. Így Benedetto da Majano és Joannes Dalmata, aki Giovanni Dalmata néven ismer a művészettörténelem, gyakran megfordult Vácon. Giovanni Dalmata sokáig udvari építőmestre és szobrásza volt Báthorinak.

Báthori a külföldi humanistákon kívül állandó érintkezésben volt Janus Pannoniussal, Vitéz János esztergomi érsekkel, Váradi Péter kalocsai érsekkel és Garázda Péterrel, tehát a hazai renaissance és humanizmus legkiválóbb képviselőivel. Ha végigtekintünk Báthori nagy munkásságán, akkor valóban együtt mondhatjuk Szekfű Gyulával: "Vácot Vitéz Váradával versenyző humanista központtá tette." /1/.

4. Irodalmi és Tudományos működésük.

Hazánk a XV. sz.-ban Olaszországgal volt a legközelebb érintkezésben. Mátyás, a főpapok és főurak udvarait olasz írók, tudósok, művészek színészek, lovagok s a legkülönbözőbb foglalkozású iparosok vették körül. Egyesek jövendöltek, mások Platonot tanítottak, vagy filozófiai és teológiai vitatkozásokat rendeztek. Bölcselkedésük, jövendöléseik, udvarlásuk bizony egy kicsit sokba került, de megérte, mert a bevándorolt olaszok között csakugyan voltak olyanok, akik önzetlenül, csak az irodalom és a tudományok előbbrevitelén fáradoztak. Viszont az is igaz, amit Janus Pannonius szemére is vetett Galeottonak: "Sokan csak nyereszkeskedés és meggazdagodás céljából keresték fel Mátyás udvarát." /1/.

Ezek előrebocsátása után nem csodálkozhatunk azon, hogy főpapi íróink elsősorban olasz írók, költők és tudósok hatása alatt állottak.

Vác Renaissance-püspökei a kor irodalmi és tudományos működéséből is kivették részüket. Az elsőbbség kétségtelenül ezen a téren is Báthorit illeti meg. Báthori Miklós nemcsak Vác legnagyobb püspöke, hanem a magyarországi humanista írók egyik legkiválóbbja volt. Tudományszeretete és szorgalma valóban a Renaissance-kor legnagyobb tudósainak buzgalmára emlékeztet. Szüntelenül tanult és olvasott. Lemásoltatta a római klasszikusok műveit és megszerezte a görög klasszikusok fordításait. Jelentékeny könyvtárral és kódexgyűjteménnyel rendelkezett. Váradí Péter kalocsai érsek, aki maga is jeles humanista és szigorú bíráló volt, egyik levelében ezeket írta Báthorinak: "Levelét nagy élvezettel olvastuk. Ékesszóló előadása, irányának tisztasága és szabatosága a hajdankornak rajta átlengő komoly méltósága gyönyörrel töltötték el. Alig fejezhetjük ki szavakkal azt, hogy Atyaságodnak a természettől nyert nemes szellemét a könyvek szorgalmas olvasása, a tudomány művelése és az erény szerete mennyire megdicsőítették." /2./

/1./ Budapesti Szemle, 1876. 3.-4.1.

/2./ Tragor Ignác: Vác az irodalomban, 41.1.

Mint már említettem az előbbi fejezetben, Báthori nagyon szerette a filozófiát, főleg a korában nagyrabecsült platoni filozófiát. Udvarában ugyyszólván mindennapos dolog volt a filozófiai problémákról való vitatkozás. A vita ebben az időben éppen olyan szórakozás és szellemi szükséglet volt, mint ma az ebéd utáni újságotolvasás. Galeotto írja: "Gyakran sétálgat a vártól a kertekig, amelyektől ő maga erősített meg, s vissza a kertektől a várig, kiváló férfiak társaságában, könyveket vive megukkal úgy, hogy a sétát vitatkozással töltik." /1./

A bölcsészeten kívül művelte a történetírást is. Gondos forrástanulmányokat végzett és a szorgalmasan gyűjtött anyagot rendszeretesen feldolgozta. Nemx lett volna azonban igazi humanita, hogyha főként a görög és latin történelem köréből meritett témáit versebe nem foglalta volna. Költeményeit az egybehangzó korabeli kutfők állítása szerint választékos nyelvezet, formai tökéletesség és gyönyörű latinság jellemezte. Kortársai finom stílusáért és modoráért az olasz-simaságu diszitőjelzővel ékesítették nevét.

Noha korának egyik legkiválóbb szónoka volt, mégis egyházi beszédeiről semmit sem tudunk. Minthogy azonban az országgyűléseken a királyi tanács ülésein és a humanista baráti összejövetelein nap-nap után hallatta hyájas, elmés, Ciceró ajkára illő ékesszólását, joggal feltételezhetjük, hogy 33 évi püspöki működése alatt többször beszélt hivei előtt is. Arra nézve sincs semilyen adatunk, hogy tartott-e ének- és zenekart katedrális számára. Galeotto azt mondja: "Házában gyakran lant mellett énekszó csendült." /2./ Ez az egy mondat is világosan mutatja, hogy a püspök lelke fogékony volt az ének és zene iránt. Ha pedig ez így volt, akkor lehetetlennek kell tartanunk, hogy az Ur dicsőségét hirdető ének- és zenekar hiányzott volna székesegyházából. /3./

Tudományszeretetének és irodalom pártoló egyéniségének egyik bizonyítéka az is, hogy Galeottot folyton biztatta, írja meg Mátyás király életét, hogy a nagy király cselekedetei, melyek hazájának dicsőségére váltak, és hirt-nevet szereztek, feledés-

/1./ Galeotto i.m. 76.1.

/2./ " " "

/3./ Huszti József: I.m. 214.1.

be ne menjenek.

Mindig magával hordozta kedvelt klasszikusait. Galeotto írja: "Budán egy alkalommal összegyűlt az urak tanácsa, a királyhoz azonban még nem lehetett bemenni. Köztük volt Báthori Miklós váci püspök is. Míg az urak tanácsa meg nem kezdődött, hogy idejét tétlenséggel és fecsegéssel ne kelljen tékozolnia, könyv volt a kezében, ha jól emlékszem Ciceronak a Tusculanumi fejtegetések c. munkája. Sokan megmosolyogták, hogy ez a derék fiatalember könyvet olvas, ami ott nem volt szokásban, mert a magyarok előtt ujság volt, hogy egy püspök könyveket olvas, s még hozzá azon a helyen, ahol beszélgetni és társalogni szoktak. Eközben Mátyás király is megérkezett, s mikor meglátta, hogy Miklósnak könyv van a kezében, így szólott Galeotthoz: Ugy gondolom, Miklós annakidején a te tanítványod és lakótársad volt; nagyon szereti az irodalmat és a tudományokat, s ezt nagyon helyesen teszi. Mert az apostol a püspökök tanítása alkalmával többek közt azt mondja, hogy a püspöknek tudósnak kelle lennie, mert hogyan taníthat az másokat, aki maga sem tanult? A tudomány pedig vagy égi ihletből, vagy pedig fáradságos munka árán lehet megszerezni. Nagyon jól cselekszik tehát Miklós, hogy a rest tétlenséget kerüli, olvas és tanul, s így műveli magát. Majd azokhoz az urakhoz fordult a király, akiknek a nevetését meghallotta. Ne nevésetek -mondá- olyan dolgon, amit nem tudtok megérteni. Balgaság, hogy Miklós püspököt kinevetitek. Hát sohasem hallottátok, hogy mint a történelem tanítja, volt egy igen bölcs római férfiú, akit Catonak hívtak. Ennek halálát, mely Afrika egyik városában, Uticában történt, maga a győzhetetlen hadvezér, Juszus Cesar is meggyászolta, hár mindenkor ellenségek voltak: ez a rendkívüli mélyeszű, csodálatos tanultságu és mindenki előtt nagytekintélyű ember a tétlenséget a bűnök kísértő alkalmának tartotta, s ezért, míg a római senatus tagjai gyülekeztek, mindig olvasgattott valamit. Ennek hallatára azok, akik Miklós olvasgatásán nevettek, csodálkozni kezdettek rajta, mert ismerték nyájasságát, bőkezűségét és nagylelkűségét. Tudták, mily régi, nagy családból származik, s azontul mindig tisztelettel emlegették nevét." /1./

Mig Báthori udvarában a Renaissance fénye ragyogott, addig a tömeg, a nép a középkori keresztény eszmék világában élt. Még virágzott a kódexirodalom. Ebben az időben cifrázta cellája megágyában imádságainak és prédikációinak kezdőbetűit Váczi Pál domonkosrendi szerzetes. Az irodalomtörténet Váczi Pálnak hívja, mert aláírásul mindig a Frater Paulus de Vacia nevet használta. Ezzel az aláírással minden kétséget kizárólag szülőhelyét nevezte meg.

Pál barát egyetemenet végzett ember volt. A bölcsezsét és hittudomány doktora és magisztere, saját rendjében pedig a teológia tanára volt. 1474-80. közt a Szent Domonkosrendi apácák Margit.-szigeti kolostorában élt. Ott a Nyulak szigetén fordította le a latinból magyarra rendjének szabályait latinból, magyarra az apácák számára. Aquinói Szt. Tamás Summájának első részét festett betűkkel díszítette. A könyv végén feljegyzéseket tett s ezeket így fejezte be: "Illuminavi anno Domini MCCCCCLXXX. etc. ego frater Paulus de Vacia, magister in artibus et theologia." /1./ Ezt az ősnymtatványt az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzik. Az 1882. évi Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum által rendezett könyvkiállításon is szerepelt, ahol nagy feltűnést keltett gyönyörűen díszített betűivel.

Kluch János, Zolnai Gyula és a váci származású Katona Lajos foglalkozott sokat élete és működése történetével, de egyiküknek sem sikerült új adatokat felfedeznie. Katona Lajos azt mondja róla: "Nemcsak miniatör, hanem egyuttal író, vagy legalább is fordító, mégpedig kitűnő fordító volt." /2./

Irodalmunk történetében a könyvnyomtatás koráig közel 100 nyelvemléket ismerünk. Ezek közül időrendi sorban Váczi Pál kézirata a 15. helyet foglalja el, tehát a legrégibb középkori nyelvemlékeink közé tartozik. A kézirat létezéséről sokáig csak Ferrarius Zsigmondnak, a magyarországi domonkosok történetéről 1687-ben megjelent munkájából volt tudomásunk, de utána, mivel többször keresték és nem találták, elveszettnek hitték. Két évszázadi lappangás után, csak a múlt század 70-es éveiben találta meg Birk Ernő, a bécsi cs. és kir. könyvtár igazgatója. A magyar irodalomtörténet hálából az ő nevéről Birk-kódexnek nevezte el a kéziratot. /3./

/1./ -/2./. Nyelvemléktár, XV.k. Előszó, 40.1.

Kluch János: Értekezés Váczi Pálról, Századok, 1889.78.16

Ma is bécsi könyvtárban őrzik Suppl.3426. jelzéssel. A szak-
körök figyelmét Horváth István hívta fel rá először a követke-
ző című munkájában: Vácti Pál magyar kézírata a Szent Domonkos
rendét követő Apátzárknak szerzetes Intézeteikről 1474. évből.

A Birk-kódex 4 papirlevélből álló kézirat-töredék,
melynek dátumát maga Pál barát jegyezte fel. U.i. azt írja,
hogy munkáját 1474. Szent Remigius napján, október elsején fe-
jezte be a Nyulak szigetén. A kézirat elejétől végig egy kéznek
írása. A sok törlésből és javításból pedig nyelvészeink arra
következtetnek, hogy eredeti fogalmazvány. A szabályok eredeti-
leg 32 fejezetből állottak, de ebből a mi töredékünkben csak 8
fejezet van meg, tehát 24 fejezet elveszett. De ez a meglevő
rész is nagyon értékes irodalomtörténeti, nyelvészeti és műve-
lődéstörténeti szempontból. Értékét különösen emeli az a körül-
mény, hogy kelteztve van. A kódex tartalma a következő: Szent
1. Szent Ágoston püspök regulái. 2. Nyulak szigetbe-
li dömés apácák rendtartásából ezek a fejezetek: Midőn a sororok órára
és a gratiasra mennek; az nehéz bűnről; szerzete-hagyottakról
és bujdosókról; a priorissa tételéről; a suppriorissa tételéről;
sororoknál gondolókról; a Capitulum tartásáról." /1./

A kódex ezekkel a sorokkal végződik: "Senkinek se a-
dassék ez Kenivecske megírnia, vagy meghatni mesternek, vagy pro-
vincialisnak aldomasa nélkül. Amen. Meguagaznek zent Damunkus ap.
sororainak szerzesi 1474." /2./

A kódex két része eredetileg egy egészet alkotott,
amennyiben Szent Ágoston Regulája tulajdonképpen az apáca-regu-
lák közé csak bele van illesztve. Vácti Pál írásmódjára legjel-
lemzőbb az "ö" betűnek "o"-val, és a "cs", vagy az ezzel egyen-
értékű "ch" betűnek x-el való jelölése.. A Kódex szövegét
Kluch János betű szerint közölte a Magyar Könyvszemle 1889. vég-
évfolyamában.

Vácti Pál kódexénél 15 évvel későbbi származású Máté-
szalkai Szalkai László glosszái néven ismeretes nyelvemlékünk.
Ezt a 258 levélből álló kéziratot Szalkai, a későbbi váci püs-
pök még sárospataki diák korában írta, 1489.-90-ben. Szalkai
váci, vagy mátészalkai csizmadiamester fia volt. Vácról Sáros-
patakra került, ahol az ágostonrendiek növendéke lett.

-
- /1./ Kluch János: Értekezés Vácti Pálról. Századok, 1889. 77. 1.
/2./ Nyelvemléktár, XV. k. 356. 1.

Itt a pataki iskolában Kisvárdai János rektor idejében használt tanítási anyagot kivonatolja és lemásolta. Nagyon fontos az a nyelvemlékünk, mert ez az egyetlen középkori iskoláskönyvünk. Ennek a révén bepillantást nyerhetünk a XV.sz.-i magyarországi tanítás módjába. Van benne csillagászat, kalendárium, zenei és retorikai traktatus stb. A glossza 258 levélből áll. A 80/a és a 129/b foliokon magyar nyelven sorközi értelmezéseket találhatunk, amelyeknek nagy szótári jelentőségük van. Az értékes glosszát az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzik. Anyagát eddig még senki sem dolgozta fel.

Szalikai az itt említett glosszán kívül verseket is írogatott, mégpedig kortársai szerint igen kiváló verseket. Ursinus Velius "Néniá"-jában több epigrammáját közölte. /1./

Szalikait, mint az ország primását és kancellárját magasztaló és dicsőítő versekkel ostromolták pártfogásért az udvari humanisták. Az kétségtelen, hogy bámulatos rögtönzőképessége volt. Ippolito D'Este mondta róla, midőn elolvasta verseit: "Boldog az az ország, amelynek ilyen férfiai vannak." /2./ Proculeiusnak hívták csak őt. Midőn Mária királyné nővére, a dán királyné meghalt, az ő vigasztalására adta ki 1526-ban a Nenia-t is, amelynek értékét azáltal is akarta emelni, hogy felvett egy-két Szalikai-verset is. Ilyen pl.:

"Dánia urnőjén kesereg val-Mária királyné:

Nővér nővérét. könnyezi meg keserűn.

Mért e sirás? A halál jobb volt neki, mintsem az élet:

Mert a mi but ez adott, sirba temette amaz."

Az egyik legsikerültebb rögtönzött verse az, amelyet akkor írt, midőn Bona Sforza lengyel királyné fiugyermekeknek adott életet.

Quae Bona dicta fuit, nunc regem enixa Polonia

Optima felici facta puerperio est.

/Bona királynénak, ki fiut szült lengyel/utódu,

Drága szülése után Optima lett a neve./ /3./

/1./ Analecta Nova 463.1.

/2./ Főgel: II. Lajos udvara.74.1.

/3./ Analecta Nova, 464.1.

Szalkai mint szónok is korának legkiválóbbjai közé tartozik. Hisz tudjuk, hogy ügyes rábeszélőképességével nemcsak híveit és alattvalóit, hanem a királynét, sőt még a királyt is mindenben megnyerte akaratának. /1./

A XVI.sz. eleji történetírók közül magasan kiemelkedik városunk egyik nagy humanista műveltséggel rendelkező püspöke: Brodarics István.

A mohácsi csatát és annak előzményeit Brodarics írta meg a legrészletesebben és a legjobban. Munkájának értékét nemcsak a szomorú emlékü történelmi esemény adja meg, hanem különösen az a körülmény, hogy az író maga is résztvett a csatában. Továbbá, hogy magas állása és nagy műveltsége valóban képesítette őt arra, hogy a tényeknek megfelelően írhasse le a nagyfontosságú eseményt. Brodarics, mint II. Lajos kiváló diplomatája több ízben megfordult Rómában és az európai fejedelmek udvaraiban, hogy a fenyegető török háborúra segítséget eszközödjön ki. A csatát megelőző előkészületekben és tanácskozásokban is mindig fontos szerepe volt. Mindezek után érthető, hogy a hazai viszonyokat és a mohácsi vész előzményeit és okait jobban ismerhette, mint bárki más kortársai közül. Továbbá innen ered az is, hogy elbeszélése világos és egyszerű. Magyarázatra szinte alig szorul. A csata leírásánál homályosságot sehol sem találunk. Érdekes, hogy bármennyire is ismerte Brodarics az események szálainak elágazását, munkájában megelégszik azzal, hogy a tényeket elbeszélje, de a megtörtént eseményekről és azoknak okairól ítéletet nem mond. Brodarics nagy tájékozottságának és az ezen alapuló megbízhatóságának köszönhető, hogy történetíróink mindig nagy becsben tartották munkáját.

Brodarics e kiváló történeti munkáját Pyserius Mátyás adta ki először Krakkóban, 1527-ben a következő címen: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio. Zsámbéki 1568-ban Bonfini Decedes című munkájának függeléké gyanánt adta ki. Később azután még több kiadást ért meg. Magyarul ilyen címen jelent meg: II. Lajosnak, Magyarország királyának a mohácsi hártzon történt veszedelme, amellyet megírt aki ottan jelen volt Brodarics István deákul, most pedig magyar nyelvre átaláltatt Letenyei János egy tóldalékkal a török uralkodásnak kegyetlenségéről. Budán. 1795 /2./

/1./ Főgel: I.m. 23.1.

/2./ Sörös Pongrácz: I.m. 83.1.

A mohácsi vész után Brodarics előbb Ferdinándhoz, majd később Szapolyaihoz pártolt. Szapolyai seregeinek leverése után Brodaricsot a lengyel királyhoz küldte segítségért. Brodarics küldetése után nem tért vissza Magyarországra, ahol ugyis kedvezőtlenek voltak a viszonyok számára, hanem vendégül maradt néhány hétig Tomiczky Péter krakkói püspök udvarában. Brodarics nagyon jól érezte magát a vendégszerető püspök házában, mondhatni ettől az időtől kezdve lettek jó barátok. Midőn Krakkóból hazaérkezett, gyönyörű, humanista íróhoz méltó versben köszönte meg Tomiczky jószágát:

Quas tibi nunc referam praesul dignissime grates?
Unde petam meritis praemia digna tuis?
Tu me, dum patriis longe exulo pulsus ab oris
et medicae infirmus quaero salutis opem
Complexus vero patriae amore es,
Tu pater et dominus, tu mihi frater eras.
Nil passus tunc deesse mihi, cum cuncta deessent,
Cum premerint variis me mea fata malis.
Ergo cum nequeam, quas vellem solvere grates,
Persolvant meritis numina sancta tuis.
Illa tibi optatam tribuant, longamque salutem
Et tribuant votis omnia fausta tuis.
Sis columen patriae, sis tanti gloria regni,
Sis patrum et regis cura benigna tui.
Atque utinam iratos potuisses iurgere reges
Iaus erat haec titulis annumeranda tuis;
Hos quoque sollicita versantem mente labores
Vidimus: in magnis et voluisse satx est." /1./

Brodarics Tomiczky Péterrel igen sok levelet váltott. Levelleinek legnagyobb része még ma is látható a varsói országos könyvtárban.

/1./ Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István. 84.1.

Egy másik tudós püspökünk, Mossóczy Zakariás azzal irta be nevét örökre a magyar irodalomtörténetbe, hogy elkészítette a az egyetlen ránkmaradt magyar rituálet. Ez a 20 elsárgult, szüet-
te levélből álló kézirat hozzá van fűzve az Oláh-féle Ordo et ritus-nak az egri érseki könyvtárban őrzött példányához. Mossóczy saájazkezüleg irta be nevét a könyvbe, mégpedig éppen azon a napon, amidőn a jóljövödelmező váci püspökséget elnyerte. Be-
írása a következő: Zacharius Mossóczy Eppus Vacien. 1578. 13. april. /16/

Toldi Ferenc volt az első, aki az Egri szünnapok című értekezésében felhivja rá a figyelmet és ezeket írja róla: "Kettősleg becses lesz ez a példány azáltal, hogy hozzákötve husz levélnyi magyar toldalék találtatik, melynek irata némileg hasonlít Mossóczy Zakariásnak a címen 1578-ból látható kézírásához, de azon egynek vele biztosan mégsem állittathatik." /2.

Mossóczy írásai azt bizonyítják, hogy művelt főpap és kiváló jogtudós volt. A költészetet is sikerrel művelte. Példa erre a Corpus Iurisnak az általa és Telegdy Miklós által kibocsátott kiadása, amelynek bevezető részében az addig uralkodott magyar királyok és két kormányzó emlékét egy-egy distichonnal örökitette meg.

A rituale a keresztelésnél, házasságkötésnél, a nőnek az esküvőn és a születés utáni avatás alkalmával elmondott imákat és intelmeket tartalmazza. Az imákat a szentségeket kiszolgáltató papok számára készítette. Szemelvény a rituale szövegéből:

Oratio.

Wr Isten kij Sárának megholth mehéth atta szolgadnak Abrahamnak, meghwanak általa meltoltattad meghszaporytanj, hogy remensighnel kij wole is magtalan walahoz kepesth magzattya lenny the szolgalo leanyodra is, es aggyad, hogy ez my előttünk walo szöleynk mágyara szaporogyek is, es amel magzatoth neky acz, aszth megh is algyad. Az Jesus Chrüsnek általa. /3./

/1./ Ráth György: Egy magyar rituale a XVI.sz.-ból. It.K.1895.66.1.

/2./ U.o. 67.1.

/3./ U.o. 68.1.

A Jagellók korának latin költői között szerepel még két váci kanonok, névszerint Balbi Jeromos és Zelei Ferenc.

Balbi Jeromos, vagy latinosan Balbus Jeromos a velen-
cei Accelli családból származott, s a XV.sz. elején jött Magyarorszá-
ra. Tanulmányaát Rómában és Páduában végezte. Később tanár lett
a bécsi, párizsi és prágai egyetemeken. Nyugtalan vére azonban
állandóan továbbhajtotta. 1508-ban már Magyarországon találjuk,
ahol II. Ulászló gyermekei mellé fogadja nevelőnek. 1513-ban már
váci prépost lett. Az egyházi rendet csak a méltóság elnyerése
után vette fel. Kiváló politikus, író, szónok és tudós volt egy-
személyben. Kálasszikus versei, levelei és beszédei a kor jele-
sebb alkotásai közé tartoznak. Vitéz Jánoshoz írt költői leve-
lében /1./ boldogsága legfőbb forrásaként a muzsák látogatását
jelöli meg. - Beszédei közül különösen híres a Wormsi ország-
gyűlésen mondott beszéde, amelyet mint magyar követ mondott a
török Európából való kiűzése céljából. V. Károly római császár-
rá való koronázásáról is írt egy tudományos munkát. Ő nézte át
Olmützi Ágoston királyi titkár Erotika című verseit. Írt filozó-
fiai és történeti munkákat is, amelyek szintén igen becses érté-
ket képviselnek a humanista irodalomban. A magyarok történetét
tárgyaló műve sajnos, elveszett. Hazánkából Bécsbe ment és 1530-
ban halt meg, mint gurki püspök. /2./

Zelei Ferenc a szép humanista stílusban írt latinnyel-
vű leveleiért érdelmi meg a megemlékezést. Egy magyar nyelvű
levele is fennmaradt, amelyet Bánffy Ferenchez írt. 1510.-ben. /3./

§.1./ Analecta Nova, 11.1.

/2./ Knauz Nándor: Balbi Jeromos, II. Lajos tanára, Magyar Sion,
1866.5.1.

/3./Karcsu Antal Arzén: Vác város története, 75.1.

5. Hatásuk a szellemi, gazdasági és társadalmi élet alakulására.

Humanista püspökeink igen nagy hatással voltak a XV. és XVI. sz. kulturális és társadalmi életének alakulására. Elsőrendű fontosságu kérdésként kezelték az oktatást és az ezzel kapcsolatos intézményeket. Azonkívül az egyes társadalmi osztályok papság, polgárság, jobbágyság gazdasági és egyéb fejlődését is befolyásolták.

A humanizmus és a renaissance teljesen új rendszert sürgetett megvalósítani az iskolákban. Elvetették a skolaszticizmus tulságos formai képzését, s különösen kikeittek a grammatika és dialektika helytelen, tukzásbavitt tanítása miatt. Aeneas Silvius V. László királyunknak írt nevelésselméleti művében azt írja: "A logikával nem addig foglalkoznak, ameddig szükséges, hanem míg csak bele nem halnak." /1./ Erasmus pedig azt mondja a skolasztikus hittudósokról: "Minden erőfeszítésük abban áll, hogy kérdeznek, felosztanak, megkülönböztetnek és definiálnak: az egész három részre oszlik, a három rész közül az első négy további részre, a négy közül mindegyik három további részre. Állhat valami ennél távolabb a próféták, Krisztus és az apostolok módszerétől?" /2./ A renaissance és a humanista pedagógusok új nyelvet, új tárgyakat, új módszert hirdettek.

Új nyelvet: a skolasztikusok barbárnak bélyegzett latin-sága helyett a klasszikus latint, s mellette a görög nyelv oktatását kívánták. Új tárgyakként a skolasztikus grammatika és dialektika alapos megrövidítésével a latin és a görög írók olvas-tatását, irodalmi utánzását, az ókrori irodalomnak és régiségek-nek ismertetését és a természettudományi tárgyak bővebb előadá-sát sürgették.

Az új módszer főleg a tanárok és a tanulók szabadabb szellemi mozgásán, az iskolák kolostori fegyelmének enyhítésén, tankönyvek alapos megrövidítésén s bővebb tárgyi ismeretek nyuj-tásán buzgólkodott.

/1./ Császár Mihály: Az Academia Istropolitana, 85. l.

/2./ Funck-Brentano: A renaissance, 60 l.

A renaissance-korban Vácon a plébániák mellett plébáni-
ai, vagy városi iskolák működtek. Ezekben az iskolákban a plébá-
nos anyanyelvükön tanította az olvasásra és éneklésre a polgárok
gyermekait. Az írást a plébániai iskolákban nem tanították. A pléb-
ánosok a püspök rendelkezése szerint a hit alapigazságaira is ok-
tatták tanulóikat. A plébános helyettese: a tanító. /Magister/
A tanító a tanítás mellett egyházi teendőket is végzett; énekelt
és a temetéseknél is segédkezett. A káptalani iskolákban a mes-
terkanonok tanította a püspök által előírt tananyagot: az írást,
vallástant. A váci káptalani iskolában már a XI.sz.-ban rendsze-
resen tanították az egyházi éneket, a gregorián korálist. A mi-
sééneklés a Váci kódex tanúsága szerint már korán rendezett, vég-
leges formát öltött. /Váci kódexnek nevezi az irodalom a váci öt-
vös-céhnek 1423. évi latinnyelvű szerkönyvét, melynek K gótikus
korál-kottatírása mintaszerű. Ezt az értékes kiállítási szerköny-
vet Váci Pál, a már említett Domonkos-rendi szerzetes készítette./

Báthori Miklóstól tudjuk, hogy a még Szent László ki-
rálytól alapított káptalani iskolát gymnasium-academicum-má, vagyis
főiskolává fejlesztette. Ez az iskola igen magas színvonalon
állott. Tanszékeire még külföldről is hivatott tanárokat, akiket
fejedelmi bőkezűséggel díjazott. Tanárai a kornak megfelelő ösz-
szes tudományokat tanították a számukra elhelyezett díszes isko-
lában. Kevés hallgatója miatt azonban sajnos, csak nagyon rövid
ideig működött. /1./

Tévedne az, aki azt hinné, hogy a váci plébániai, káp-
talani és főiskolák csak az előkelő nemes emberek gyermekei szá-
mára nyíltak. Nem, hanem a polgárok, főleg a jobbmódúak szintén
járatták gyermekeiket iskolába. Igaz, hogy leginkább csak a káp-
talani iskolát végezték el, azonban ne feledjük, hogy abban a kor-
ban már ez is soknak számított, hiszen ott már viszonylag magas
kiképzésben részesültek. Voltak azonban olyan tehetősebb váci
polgárok, akik külföldi egyetemekre is elküldték tanulmányú-
zó fiaikat. Főleg a közeli Bécsét, Krakkót, és a német egyetemi vá-
rosokat látogatták. De nem egy váci ifju nevére akadunk Róma,
Pádua, Bologna, Prága egyetemein is. Az 1500-as évek körül a leg-
több magyar diák Krakkóban és Bécsben tanult. Krakkóban külön
társodájuk, azaz tanulóházuk volt. Szállást ingyen kaptak közö-
sen, az élelmezést szintén együtt kapták, de ezért már fizetni
kellett. Egyenruhát viseltek, amely egy hosszú fekete öltönyből
és többszegletű fekete süvegéből állott. Ez a viselet ma már csak

az angol diákoknál van meg. Éjjel egy óráig maradhattak távol az intézettől. A vétkezőt súlyosan büntették, sőt nagyobb bűn esetén, mint pl. a felettesnek való ellenszegülés esetén börtönnel sújtották. A Krakóban járt összes magyar diák nevét tudjuk, mert mindenkinek rá kellett vésnie a nevét az emléktáblára. /1.a./

A korabeli orvosok csaknem mindannyian humanista műveltségűek voltak. Ezek közül hazai vonatkozásban kitűnik Manardus János. II. Ulászló udvari orvosa. Az 1521-ben megjelent *Epistolae medicales* egyik darabját Szalkainak írta.

Az orvostudomány ebben a korban kapcsolatban volt az asztrológiával. Ha valamilyen orvosi problémát nem tudtak megoldani, azt a csillagos ég mélységes rejtekével igyekeztek összefüggésbe hozni. Szalkai pártfogoltja volt a kiváló bécsi Ziegler Jakab csillagász is, akit azután Coelius Calcagnius a ferrarai egyetemre csalt el tanárnak.

A bécsi egyetem közelsége miatt volt látogatott. Itt már kezdettől fogva külön szervezkedtek és erős egységet alkottak a magyar ifjak. Védőszentjük Szent László volt, akinek Ünnepe nagy hízsónoklatokkal és misével ülték meg a bécsi Domonkosok templomában. Este pedig fényes ünnepi lakomákat rendeztek a nagy király tiszteletére. A bécsi egyetemet a kor tudós férfiai bizonyos mértékig lenézték, mert a reális tárgyakat elhanyagolták. Így pl. Aeneas Silvius azt mondja: "Tanárai oktalan, haszontalan vitázati tárgyakkal sokat bibelődnek, az ifjakat pedig elhanyagolják, akik semmit sem tanulnak, időt pazarolnak és dőzsölnek." /1/.

Igazi tudományos képzést és erkölcsi nevelést Olaszország egyetemeiről hoztak ifjaink. Itt jártak a XV.sz. legkiválóbb magyar főpapjai, mint plé Vitéz János, Janus Pannonius, Báthori, Brodaries, Bakócz stb. /2/.

Nehéz azonban megállapítani, hogy a művelődési tényezők hogyan hatottak az ország általános művelődésére, s hogy a mindinkább terjedő magasabb műveltség miként hatott az elemi iskoláztatásra és magának a népnek oktatására. A XV.sz.-ban mindenesetre már nem fordul elő, hogy a váci káptalan tagjai a közös határozatot nem sajátkezűleg írják alá, mint annak idején a XIII. és XV.sz.-ban, amikor csak pecsétjükkel látták el és mással íratták

/1/. Császár: Az Academia Istropolitana, 85.l.

/2/. Abel: Adalékok, 30.l.

/1.a./ Veress Endre: A páduai egyetem magyarországi tanulói, 24.l.

alá nevüket. Vászont az is igaz, hogy a XV.sz. közepén és végén nemcsak Vácon, hanem az egész országban kiváló magyar főurak, mint pl. Hunyadi János, Báthori István erdélyi vajda, Rozgonyi László tárnokmester és még többen nem tudtak írni. A köznép műveltségére pedig jellemző, hogy a XV.sz. közepén a husziták és valdensek propagandájukat nem vitairatokkal és népprédikációkkal hirdették, hanem a nép között elterjedt dalokkal és nagy fektett táblákkal, melyeken Krisztus és az apostolok szegénységét drasztikus módon állították szembe a papság fényűzésével és erkölcstelen életével.

A társadalmi osztályok alsóbb rétegeinek oktatásával főleg a ferences szerzetesek foglalkoztak, de ők is inkább a vasárnap és ünnepi prédikációk révén. Szentbeszédük anyagát főleg Temesvári Pelbárt, Pomerius-ából, Laskai Osvát, Biga salutis-ából és Szent Ferenc Olasz legendájából vették.

Báthori Miklós nemcsak az előbb említett iskolákat építette Vácon a tanulnivaló ifjak számára, hanem értékes és gazdag könyvtárat rendezett be, hogy a püspöki udvar lakói önmagukat művelhessék. Nagyon sokat áldozott könyvtárára, mely szépségben és gazdagságban is vetekedett az esztergomi érsekével. Semmi költséget nem ~~has~~ sajnált a szép könyvekért. Ha a keresett könyvet készen nem kapta meg, Firenzéből rendelte meg. Lemásoltatta a római klasszikusok műveit, és megszerezte a görög klasszikusok latin fordításait. Udvarában állandóan foglalkoztatott művészeket, akik szakadatlanul írták, másolták, rajzolták és díszítették könyveit. Könyvtárában és kódexgyűjteményében a hittudományi művek mellett történeti, bölcsészeti és egyéb tudományos munkák is voltak. Huszti József azt mondja Mátyás könyvtáráról: "Nem tudna még egy olyan eszmétörténeti mozgalmat megjelölni, ami megközelítőleg olyan mértékben lenne képviselve Mátyás könyvtárában, mint a platonizmus." /1/.

Ez a megállapítás Báthori könyvtárára is találó. A kor legnagyobb platonista bölcselelője Marsilius Ficinus minden jelentő munkájából küldött egy példányt Báthorinak, s mivel Báthori is ezeket a könyveket szerette a legjobban, éppen ezért könyvtárának egy jó részét ezek a könyvek alkották. De mivel ebben az időben az olvasnitudóknak kedvelt olvasmánya volt: Seneca: *Herologia Sapiencie*-je, Szt. Bonaventura: *Aszkétikus* művei, Sienai Szt. Katalin *Dialogusai*, Szt. Bernát művei, *Historia Troiana*,

Geste Romanorum, és a Legendák, amelyeknek értékét nem szabad le-
néznünk, mert ezek abban a korban a mai magasabb szépirodalmat je-
lentették. Valószínű, hogy ezek a könyvek is mind megvoltak könyv-
tárában. Azért mondom, hogy a valószínű, mert sajnos, Báthori
könyvtárának sorsa ugyanaz lett, mint Mátyás világhírű könyvtá-
ráé, vagyis tönkrement, elpusztult a török uralom alatt. Csak há-
rom maradt meg könyveiből: az egyik a bécsi Nazíhalbibliothek, a
másik a modenai Este-könyvtár, a harmadik pedig a Nemzeti Muze-
um tulajdona. Csodálatos, hogy ez az egyetlen Magyarországon ma-
radt könyv éppen az, amely az ő kedvelt Ciceró-jának Tusculanumi
kérdéseit tartalmazza. Tefát az, amelyről Galeotto feljegyezte,
hogy vele volt a királyi tanácsban, amikor Mátyás király megvédel-
mezte őt a tanácsurak gunyától. - Ezt a könyvet magam is láttam.
A Nemzeti Múzeum ban levő példány első lapján Báthori képmása és
a Báthori-cimer látható: zöld koszoruban, kék alapon vörös pajzs,
bennékét sárkányfog, ezt övezi körül a saját farkába harapó zöld
kigyó. A cimer felett kis arany keretben ovális kép, mely Bátho-
rit ábrázolja. Kék palástot visel. Mellig érő dus, fekete szakál-
la és bajusza van. Mély fekete szem, átható tekintet. Jobb kezé-
ben piros könyvet tart. A kép háttére elmosódott kék tónusu. /1./

Könyvtárosa a már előbb említett Marsilius Ficinus, legkedvesebb
embere, a nagy tudású Francisco Bandidi volt.

...

A Renaissance idején püspökeink szerető gondoskodása
következtében fejlettt mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi élet
volt Vácon. A lakosság nagyobb része ebben az időben is földmű-
veléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. Városunk termékeny
földje igen alkalmas volt a gazdálkodásra. Az Anjouk idejéből az
ősi rétgazdálkodás helyett vetésforgó alkalmaztak. Természet-
tek búzát, rozsot, árpát, zabot, tönkölyt, kölest, hajdinát. A
XII.sz.-tól kezdve pedig már kenderet és lent is vetettek. A kony-
hakertészeti növények közül babot, borsót, mákot, vörös- és fok-
hagymát, paprikát termesztettek. Kedvelt gyümölcsök voltak: dió,
alma, körté, cseresznye, meggy, szőlő, berkenye, gesztenye, som
és szeder. Galeotto írja Báthori püspökről: "Néha hintón járt és
olvasgatás s tisztes társalgás közben megnézi kellemes, verőfé-
nyes hegyeit, melyek köröskörül szőlővel és gyümölcsfával vannak

/1./ Questio Ciceronis ad Brutum. Cod. Lat. Caec. XV. 150., Nem-
zeti Múzeum könyvtára.

beültetve, úgy, hogy az ember arra a kellemese meggyőződésre jut, hogy azokat a jó bortermő és virágzó hegyeket Minerva és a Muzsák egyaránt lakják és látogatják." /1/.

Bátrhori nevét őrzi a Vác határában fekvő Pap-völgy, amelynek alankás, napsütötte oldalait. Ő ültette be szőlővel 1475.-ben. Az elnevezés onnan ered, hogy a püspök papjai kíséretében sokat időzött ezen a helyen, és a nép, mivel gyakran látta ott a papokat, Pap-völgynek nevezte el. Ugyancsak Báthoriról tudjuk, hogy olaszországi gyümölcstermelőket, műkertészeket és képzett földművelőket hívott udvarába.

A földművelésnél sokkal nagyobb kedvvel és örömmel foglalkoztak állattenyésztéssel. Ez könnyen érthető is, hiszen ez volt az ősi foglalkozásuk, s ezt csinálták hosszú századokon keresztül Ázsia nagy pusztaságain. Ebben a korban leginkább lovat, szarvasmarhát, juhót, sertést, háziszárnyasokat és ritkán kecskét tenyésztettek. A lótenyésztés ménesekben történt. Elterjedt foglalkozás volt a méhészet is, amelyet az 1481. évi I. t.c. is igazol, és amely a jobbágyoknak a méhek után fizetendő tizedéről szól. De nem szabad elfeledkezni a halászatról sem, mely az ősfoglalkozások közül szintén az elterjedtebbek közé tartozott. Halra mindig szükségük volt, mert a böjtöt lelkiismeretesen megtartották, és a hal, főként a mája mindig kedves eledelük volt. A halászat elterjedtségét a halászati eszközök sokfélesége és tökéletes volta is bizonyítja. Galeotto felemlíti Báthori halastavait, s elmondja, hogy a magyarok milyen szeretettel és gondoskodással viseltetnek a halak és azok tenyésztése iránt. Ennek a kornak különösen kedvelt halai voltak: menyhal, kecsge, cigányhal, csuka, ponty, viza, harcsa, tok, keszeg és a süllő. A halászati jog a püspöké volt, akinek ebből tekintélyes jövedelem származott. A halászok már a XV.sz.-ban céhet alkottak. A rákászat is elég gyakori volt vidékünkön. /2./

A vadászat a főurak legkedvesebb szórakozásai közé tartozott. Főleg hálóval, nyíllal, tőrrel és betanított madarakkal /sólyom, ráró/ vadásztak. Leggyakrabban a ma is előforduló vadakra: szarvasra, őzre, medvére, rókára, vadkacsára, fogolyra és fácánra vadásztak. /3./

/1./ Galeotto im.76.1.

/2./ -/3./ Radvánszky Béla: Foglalkozás, időtöltés, játék, Századok, 1887.évf.

A váci ipar erőteljesebben Báthori idejében lendült fel. De tudjuk, hogy már a XII.sz.-ban is híresek voltak a váci göröncsérek és fazekasok. Nagy püspökünk idejében különösen az építőipar virágzott. Nagyaránu építkezései igen sok munkásnak biztosították a mindennapi kenyeret. A műszaki és művészi vezetést Olaszországból idehivott szakemberekre bízta. Egyébként mindenki maga építette a házat, kivéve a püspököt s a jobb-módu polgárokat. A leghasználtabb építőanyagok: fa, vályog, nád, kő és téglá voltak. Természetes, hogy a templomokat, kolostorokat, palotákat mindig kőből, téglából és márgányból építették.

A kőművesek és kőfaragók mellett igen sok szűrszabó, asztalos, szakács, varga, posztószövő, kötélverő, csizmadia, üstfoltozó, kardcsiszár, kovács, bognár, szekér- és kocsigyártó, timár, fazekas működött Vácon. Göröncséreink és fazekasaink különösen nagy hirre tettek szert, amelyet ügyességükön kívül a váci agyagnak köszönhetnek, amely zsiros, homokmentes s így kiválóan alkalmas agyagedények és kályhák készítésére. 1906-ban a városháza új szárnyának építése alkalmával egy XV.sz.-i fazekasműhelyre bukkantak. Az itt talált mázolatlan és festett edények igen nagy értéket képviselnek. A váci muzeumban vannak elhelyezve. /1./

Az ötvösök gyönyörű ezüst edényeket és egyéb disztárgyakat készítettek. Az előbb felsorolt iparosok legnagyobb-részt a püspök emberei voltak, az ő kenyerét ették, de néha a környékbeli nemesek és a jobb-módu polgárok számára is dolgoztak. Az iparosok jobbára németek voltak. /2./

Vác földrajzi fekvése kedvezett a kereskedelemnek is, melynek főútja a Duna volt. A Duna legforgalmasabb kikötőjében a korban Buda, Esztergom, Vác és Pozsony voltak. Vác előnyös fekvése mellett a vásári, révi és vámhelyi jellegének köszönhette kereskedelme fellendülését. A vízi és szárazföldi mozgalmat egyaránt Vácon keresztül bonyolították le. A vásárookra sok lovat, szarvasmarhát és sertést hajtottak fel. Szekereken és hajókon szállították a vizát, csukát és a különböző füstölt és szárított halakat. De főként buza került nagy mennyiségben eladásra. Német szomszédainknak, különösen Bécsnek, Augsburgnak, Nürnbergnek és többi városnak búzára volt

/1./ Trágor Ignác: Váci breviárium, 71.1.

/2./ Trágor Ignác: Az emberi élet Vácon és vidékén az őskortól napjainkig, 58.1.

szüksége, mert ott csak rozst termeltek, a buzának még a nevét sem ismerték. Mivel pedig a buzát a váci vásárokon vásárolták össze, s itt rakták hajókra, a buza szót városunkról nevezték el Waizen-nek. A gabonaneműeken kívül babot, borsót, répát, gyümölcsöt, mézet, sajtot és sót vásároltak tőlünk. Igen keresett árucikk volt a váci bor, melyet nagy mennyiségben szállítottak Németországba, ahol Regensburg volt a piaca. A ruhaanyagok közül bőrt, posztókat, lenvásznat, de kész ruhákat is árusítottak. Árultak még vasat, rezet, ólmot, és fát. /1./

A vásárok két hétig tartottak, amelyeken német, bi-zánci és más külföldi kereskedők is voltak, és akiknek költekezéseiből főként a város mészárosai, pákei és vendéglősei huztak nagy hasznot. A vásárok mellett igen nagy szerepet játszott Vác ipari és kereskedelmi életében a hetipiac. A városi céhek tanácsa szigorúan megszabta az árakat és az elárusító helyeket. A piac fő helye a mészárosoké volt. Köréjük csoportosultak a többi árusok. Mögöttük helyezkedtek el a vadárusok, akiknek tiltva volt közönséges húst kimérni. Velük egysorban folytatódott a tyukosok, zöldségárusok, gyümölcsösök, sajtosok, kenyeresek és a többiek. A hentesek csak hetivásárokon árusíthattak, és nem lehettek egy sorban a mészárosokkal. Biztosan azért, hogy a polgári háztartásokat védjék. Ugyanis ebben a korban csaknem mindenki hizlalta magát. /2./

A vásár- és vámjog a püspök tulajdona volt, amelyet Szilasi Vince elődje átengedett a városnak, de Szilasi visszapertelte. Erre vonatkozik az a Vácon annyira ismert alliteráció: "Verévesztő váci Vince vesztette el Vác Városának virágvasárnap vasvásárját." Szilasi verévesztőnek csufolták, mert a nagyon elszaporodott kártékony verebek irtására pénzbeli jutalmat tűzött ki. /3./

Au Alföld termésfeleslegét felvidékre és külföldre Vácon keresztül szállították, mert Vác a Kis- és Nagyalföldet összekapcsoló Visegrádi-szoros kijáratában fekszik. A közlekedés és kereskedelem utvonala a Duna; kanyarulatának metszéspontja Vác volt, az ország lényeges szárazföldi utvonala, a sóutak, a karavánutak mind a Duna könyöke felé vittek. A XIV. és XV.sz.-ban Nyugat és Kelet között, Brünntől Bécsig, Bécsből Budáig, Budától Vácig s innen Brassónak, a bányavárosok felé

/1./ Trágor Ignác: Váci breviárium, 72.1. - /2./ Trágor Ignác: Az emberi élet Vácon és vidékén, 58.1. - /3./ Trágor: Váci kalauz, 6.1.

pedig Szécsény Balassagyarmat érintése után Nagyorosziiba, s onnan Vácon át vonultak az egész országot behálózó utvonalak./1/.

A váci rév már ősidők óta nagyfontosságú átkelőhely volt, mert nagy területeket kötött össze egymással. A váci rév nagy forgalmára következettünk abból is, hogy a váci püspöknek mindig tekintélyes összegeket hozott évenként.

A földgárság nagyarányu gazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenysége erősen előmozdította jólétüket és fokozta vagyoni gyarapodásukat. Hogy némi fogalmunk legyen a Renaissance-kori pénz értékéről, egy-két adatot közlök: egy arany márka=48 Ft. 1 dénár=6-4 f. 1 q só= Ft. 1 márkáért egy lovat, ökröt, sertést, vagy 4 birkát lehetett venni.

Városunk ipari és kereskedelmi jelentőségét igazolja az is, hogy ebben az időben az egész országban általánosan használták a "váci márka" nevet.

A váci ipar Renaissance-kori fejlettségét igazolják a muzeumban található maradványok, amelyek a különböző ásatások és szerencsés véletlenek folytán kerültek napvilágra. Ilyenek Pl.: kelyhek, ezüst- és aranygyűrűk, melyekben Renaissance cimerpajzsok láthatók. Továbbá a különböző kehely- és ereklyetartók, vadászkések, kardok, buzogányok s egyéb házi használatra alkalmas tárgyak. Ezek mind azt bizonyítják, hogy a váci ipar már a XV. és XVI. sz.-ban elég magas színvonalon állott. Ugyancsak a Renaissance-korból való Báthori püspöknek egy művészi izléssel készült miseruhája is, melyet az esztergomi székesegyházban őriznek.

...

A szellemi és gazdasági élet társadalomalakító hatása érvényesült az egykoru társadalmi rendek formálódásában.

A XV. sz. közepén és végén, továbbá a XVI.sz. elején nemcsak a váci püspökség, hanem az egész magyar egyház a legnehezebb megpróbáltatások idejét élte. A kolostorok lakói és a világi papok egyaránt fegyelmezetlenek és engedetlenek voltak. Hivatásukat nem teljesítették, kötelességeiket elműlasztották, erkölcsük laza, sőt sokszor botrányos volt. Különösen nagy volt a süllýedés a birtokos szerzetesrendeknél, de a szigorú fegyelem alatt léló koldulórendeknél is számos, lazaságra következtető tünetet észlelhetünk. Ennek a hanyatlásnak okát a korabeli vi-

szonyok erköcslazító hatásában és a világiás gondolkodás elhatalmasodásában kereshetjük. Egyetlen szerzetesrendünk, amely az általános hanyatlás közben is biztosan haladt a fejlődés útján, a Pálos-rend volt. Ezt a feltűnő jelenséget talán három oknak tulajdonítjuk: a rend magyar eredetének, a magyar társadalom kivételes megbecsülésének és a szigorú fegyelmeinek.

Vácon a Renasissance-korban három szerzetesrend működött: a Pálosok, a ferencesek és a domonkosok. A város polgári lakosságát ennek a három szerzetesrendnek a tagjai vezették. A városi polgárságnál és az alacsonyabb osztályoknál nem is volt tapasztalható olyan nagymárvü erkölcsi és hitéleti hanyatlás, mint a főnemeseknél és a főpapoknál. A szerzetesek magyar nyelven hirdették Isten igéjét a templomokban megjelent híveiknek. Érdekes, hogy a váci Renaissance igazi képviselője egész életében Istenfélő és erkölcsös életet élt. Pedig tudjuk, hogy ahol a Renaissance szelleme elterjedt, ott a lakosság lerázta magáról a vallási és erkölcsi béklyókat, s a pogány élvezeteknek és örömeknek hódolt. Így volt ez Olasz-, Francia- és Németországban is. Vácon Báthori idejében nem ezt tapasztaljuk. Jó példával maga Báthori járt elől, pedig ő igazán rajongott a Renaissance-eszmékért, gondolatokért és művészetekért. Ő a vallásos életet és a Renaissance-szellemet össze tudta egyeztetni. Mély vallásosságát élete végéig megőrizte. Hisz Galeotto-tól tudjuk, hogy együtt imádkozott és énekelt szent énekeket vendégeivel udvarában. Továbbá nagy tisztelője volt Szűz Máriának, ezt mutatja az is, hogy állandóan nyakában hordta a Szent Szűz érmét. Sirversében is őt kéri, hogy vezesse lelkét az angyalok karába a mennyországba. Napi zsoltosmáit mindig nagy buzgalommal végezte. A kiváló főpap vallásos buzgalma átragadt nemcsak közvetlen környezetére, hanem a város lakóira is. Ennek tulajdonítható, hogy később, a XVI.sz. huszas éveiben olyan nehezen terjedtek el városunkban az új hit tanai. /1./

De megváltozott a helyzet Báthori halála után. Az erköcsstelenség, vallástalanság és fegyelmezetlenség oly nagy volt világi papjainknál, főpapjainknál, a hívekről nem is szólva, mint amilyen azelőtt és utána sem volt sohasem. A papok nyilvánosan házasságra léptek, mint pl. Debek prapost. A bucsukat és az egyházi ügyek vezetését elhanyagolták és megvetették. A hívek lelki gondozásával egyáltalán nem törődtek, csak

a birtokok és a hivatalok megkaparítására törekedtek. Igaza volt Savonarolának, amikor azt mondta: "Egyházi szónokaink mitsem tudnak az Irásról, csak Platon és Arisztotelész idézésére hivatkoznak." /1./

Püspöki, préposti és más előkelő papi méltóságokra sokszor világi főnemesek és nemesek kerültek. Ezek ugyanis vagyონukat eltékozolták, és lezüllött anyagi helyzetükön ezek elnyerésével akartak segíteni. A gazdag papi méltóságok megszerzésére minden befolyásukat és képességüket felhasználták. Ha fáradozásuk eredménnyel járt, természetes, hogy azután az ilyen főpapok minden idejüket a méltósággal járó jövedelem kezelésére fordították, és hiveikkel egyáltalán nem törődtek.

Bohuslav, a kiváló cseh humanista írja: "II. Ulászló udvarában az egyházikak többet foglalkoznak Plautussal és Vergiliussal, mint az Evangéliummal. Szorgalmasabban tanulmányozzák Epikurosz tanait, mint a kánonokat." /2./

Szalkairól pl. tudjuk, hogy magas főpapi méltóságára nem tekintve a hatvani országgyűlésen /1521/ összeverekedett Frangepán Kristóffal, mert horvát bánnak akarták őt megválasztani az általa pártolt Tahi Jánossal szemben. Egy másik alkalommal pedig Brandenburgi Györggyel különbözött össze, mivel annak Helena nevű kedvesét elszerette. "Mikor Ulászló király Csehországban járt, Szalkai betörtetett egy budai kanonok házába, és három lovat elhajtatott. Perényi nádor ezért 200 arany fizetésére büntette. Szalkai azonban az ítélet végrehajtásakor budai palotájában ellenállott." /3./ Szalkai 1514-ben váci püspök, 1518-ban kancellár, 1520-ban átmenetileg kalocsai érsek, majd 1522-ben egri püspök, s már ötven év körül járhatott, de még mindig világi ember volt. /4./

/1./ Funck-Bremtano: A renaissance, 64.1.

/2./ Fögel: I.m. 88.1.

/3./ Nemzeti Múzeum törzssanyag, IV.19.

/4./ Fögel: I.m. 38.1.

A renaissance-típusú ember igazi megtestesítője. Számító, ravasz, de azt egyhanguan elismerték kortársai, hogy éleseszű és hatalmas latin tudásu egyén volt. E kettővel sakkbantartott ugyyszólván mindenkit. A velencei követ szerint ő intézkedett az ország minden dolgában a sánta Báthori Istvánnal, a nádorral együtt. Tudásának és nagy szerencsésének köszönhető gyors előrehaladását.

Szalkai magatartásából következtethetünk az alsóbb papság ^{tan}kerkölcsi süllyedésére. Igaza volt Brodaricsnak, midőn egyik levelében azt írja VII. Kelemen pápának: hívjon össze egyetemes zsinatot, ahol minden visszaélést és Luther tanainak elterjedését megakadályozhatna. De sajnos, a pápa nem hallgatott Brodaricsra, pedig sok bajnak elejét lehetett volna venni, mint ahogy azt igazolta a trienti zsinat is, amelyet azonban a sokat küszködő és szenvedő Brodarics már nem érhetett meg. /1./

Hogy milyen nagy volt a papság hanyatlása, és hogy mennyire nem volt tekintélyű, azt mutatja az is, hogy főpapokat és papokat csak úgy, minden előzetes kihallgatás nélkül kivégeztek, s halálukat a törvényes király nem bosszulta meg. Így pl. a váradi püspököt, Czibak Imrét Gritti minden kihallgatás nélkül lefejeztette, s a király még csak felelősségre sem volnta őt ezért a tettért.

Ugyancsak a papság engedetlenségét és fegyelemzetlenségét mutatja az is, hogy házaikban kocsmát tartottak, amely szép jövedelmet biztosított számukra, habár a budai zsinat eltiltotta őket azoknak tartásától. Ugyanígy eltiltották a papokat a sebészettől is, és a kórházak és gyógyszerterek tartására kaptak engedélyt, de ők ezzel a tilalommal sem nagyon törődtek, s nem mondtak le a nagy hasznot jelentő foglalkozásról. Ebben a korban a papok olyan dolgokat is megcsináltak, amelyeket ma még elképzelni is nehéz. Serédi Gáspár váci érkanonokról jegyezték fel, hogy II. Lajos királyi hitvese egy alkalommal azt a megbízatást adta Serédinek, hogy, írja össze a török hadjáratok céljaira a nagyváradi egyház kincseit. E kincsek jó részének eltulajdonításával vetette meg vagyonának alapjait. Két évtized alatt az ország egyik leggazdagabb embere, gróf és I. Ferdinánd bizalmasa lett. Ügyes politikai szervező és vakmerő katona volt.

Huszárai élén keményen harcolva visszafoglalta Ferdinándnak Eger és Sárospatak várát. Ez utóbbi érdeme jutalmául csak a pataki plébániát kérte a királytól, s kérvényében mindjárt mint pataki plébános írta alá a nevét. Pap volt, de azért templomokat romboltatott le, jobbágyságot kalodába záratta, ha vasárnap nem dolgoztak óriási kiterjedésű felvidéki birtokain. Kortársai nyíltan szemébe vágta rabló és tolvaj voltát, de ő azzal vajmi keveset törődött. Tipikus meggazdagodásában és felemelkedésében minden esetre azonban nagy szerepe volt a kor szellemének is. /1./

Az eddig előadottakból is láthatjuk, hogy az egyház valóban nehéz helyzetben volt ebben az időben. Javulás azonban csak a Trienti zsinat és a jezsuita rend megalakulása után állott be.

Vác már ismerttetett fejlett gazdasági életéből következik a jobbágyság jóléte. Láttuk, hogy fiaikat sokan tanítták külföldi egyetemeken. Így fontos szerepet játszottak a város kulturális és politikai életének irányításában. A Renaissance pogány szelleme az élet minden vonatkozásában nyomot hagyott rajtuk is. Életük minden megnyilatkozásának kerete a céhrendszer volt. Szellemi és gazdasági helyzetükről szólottunk már.

A Xv. és XVI. sz. társadalmi rétegei között a legutolsó helyet a jobbágyság foglalta el. Sorsuk az ország minden részében csaknem mindenhol egyforma volt. Joguk az egy szabadköltségködésen kívül semmi sem volt, sőt sokszor, azt is elvették tőlük; - de viszont annál több volt a kötelességük. Nézzük csak, milyen kötelességei voltak egy XVI. sz-beli jobbágnak: tizedet fizettek az egyháznak mindig terményben. Ez alól csak a cséedsorban élőknek volt mentességük. Az állam az egyház terményadó-jával szemben pénzben szedte be az adót, és bizonyos esetekben munkaszolgálatot is követelt. Pénzbeli szolgáltatások a háború idején 18-60 dénárnyi kamarahaszon és az 1 Ft-os hadiadó. A munkaszolgáltatások közé tartoztak a vármegerősítések és a katonai szolgálat.

A földesurat illető adók sokkal összetettebbek. Mégis nagyjából három főformát látunk kialakulni. Mégpedig a pénzszolgáltatást /census/, ajándékot /muhera/ és a robotot /servitium/. A census 20-100 dénár között váltakozott, melyet egy,

vagy több részletben fizettek. Ajándékot egy évben háromszor adtak: husvét, Szent Mihály és karácsony napján. Az ajándékot mindig természetben szolgáltatták be a földesurnak. Leggyakoribb ajándékok a következők voltak: bárány, baromfi, gabona, vaj és sajt. A legnehezebb szolgáltatás a robot volt a jobbágyra nézve, nem azért, mintha az valóban nagyobb nehéz lett volna, hanem mert azt éppen olyankor kellett végeznie, amikor a saját földjével volt elfoglalva. A robot igen különböző formákban történt. A váci püspöknél a jobbágyok a következő robotot végezték: részt kellett venni meghatározott számú napokon a földjén szántástól kezdve a cséplésig minden munkában. A püspöki várak javításainál és építkezéseinél bizonyos napokon fuvaroztak. Gyakran lovas hirszolgálatot teljesítettek. Ha halászó hely tartozott földjükhöz, a kifogott hal után bizonyos pénzszolgáltatásra voltak kötelezve, ugyanilyen ellenszolgáltatás járt a setések és a méhek után is. Az elejtett vadból negyedét kellett a püspök konyhájára beszolgáltatniuk. Voltak olyan jobbágyok is, akik egy bizonyos időre, esetleg életük végéig mentességet élveztek. Ezek főleg az újonnanjött jobbágyok voltak. Egyesek csak ajándékot, mások csak bizonyos összeget fizettek a püspök kincstárába. A zsellérek csak ajándékot adtak, a cselédek pedig a püspök földjeinek megművelésével szolgáltak.

A jobbágykérdés központja azonban minden időben a szabadkölözözködés volt. Sem a robot, sem a pénzbeli szolgáltatások, sem a természetbeni ajándékok nem voltak olyan nagy hatással a jobbágy emberi sorsának alakítására, mint az, hogy szabad-e elhagynia régi lakóhelyét, vagy sem. A földesurak nem nagyon törődtek a kilenced befizetésével, sőt sok helyen nem kilenczedet, hanem tizenkettedet szedtek a jobbágyoktól. Ez érthető is, mert akkor még nem volt a terményeknek biztos piaca, a helyi szükséglet fedezésére pedig a termés ugyis elég volt, s így a földesur többtermelésre nem is gondolt. De annál nagyobb érdeke volt, hogy minél több jobbágya legyen, akiket minden munkára befoghatott és fegyveres erejét is növelték, ami által tekintélye megnövekedett, és számíthatott újabb birtokok megszerzésére és magasabb királyi hivatalok elnyerésére. Eppen ezért érthető, hogy jobbágyaikat nem szívesen engedték el földjeikről. A nemesség gyöngéakaratu uralkodókkal, mint pl. V. Lászlóval szemben érvényesítette akaratát, de Mátyás felvette velük a harcot, és megállította a jobbágyság helyzettének hanyatlását.

Mátyás idejében a jobbágy szabad ember volt. Az 1486. évi 39. t.c., melynek körök érvényt követelt, ismételten kimondja a jobbágyok szabad költözését. Ugyancsak az 1486-ban hozott törvények közül több törvénycikk szól a jobbágyokat elnyomó és visszatartó földesurak ellen, akiket szigorúan megbüntetett a hatalommal való visszaélésért.

A XV. sz. végén a jobbágyok sokkal jobb s rendezettebb anyagi és jogi körülmények között éltek, mint Werbőczy korában. A szolgáltatások jóval kisebbek és a jobbágyoknak adott különböző fizetések pedig jóval nagyobbak voltak, mint a XVI. és XVII. sz.-ban. A jobbágyság jobb helyzetére utal az is, hogy pl. Báthori jobbágyságai között igen sok vált a telkes jobbágy, és aránylag csak kevesen voltak zsellérek. A váci püspökség területén voltak olyan jobbágyok, akiknek több ökre, disznaja, egy-két lova és tehene is volt.

Házaikat vályogból és fából építették. A legjobb sorban élőknek egy szoba és konyhából álló lakása volt, de a legtöbbnek csak egyetlen kis helyiségből állott a lakása. A kemencét mindig szemben az ajtóval, egy sarokba építették. Volt egy igen érdekes jobbágház-típus, a hordozható ház, melyet könnyű fából széles talpra építették, s ha a jobbágy költözni akart, csak eleje fogott egy lovat és egész házával együtt rövid idő alatt elfoglalta új helyét.

Mezőgazdasági téren a Werbőczy-féle Jobbágy-robotrendszernél a sokkal egészségesebb bérletrendszer virágzott. Ez a bérletrendszer abban állott, hogy a jobbágy akár még idegen földesurtól is bérelhetett szőlőt és szántót, amely az ő valószínű birtokát képezte. Azt el is adhatta, sőt a hiteles helyeken éppen úgy rendelkezhetett vele, mint bármely nemes ember. Az ilyen jobbágyok okos gazdálkodás mellett tekintélyes vagyont gyűjtöttek, és meggazdagodva nem egyszer előfordult, hogy nemes ember leányát vették feleségül.

Megváltozott azonban a helyzet Mátyás halála után. II. Ulászló gyenge, erélytelen uralkodó volt, akivel a főurak és a főpapok azt tehettek, amit akartak. Jobbágyságuk számát szerették volna gyarapítani, s éppen ezért a szabad költözködési jogot támadták a legerősebben, habár nyilvánosan eltiltani és megszüntetni nem merték, de minden módon iparkodtak azt megnehezíteni. Így az 1492. évi XCIII. t.c. a jobbágy el nem eresztését csak 3

márkával bünteti, addig az azt kiegészítő 1495. évi XVIII.t.c. a szökött jobbágy befogadóját már 25 marka birsággal sújtja.

Az 1492. évi XLVII.t.c. artikulus. kimondja mindenjire kötelezően, hogy a földesurak vegyék ki jobbágaik terméséből a kilencedet s ezt a király és a királyné is megigéri, nehogy a többi földesurtól az ő birtokaikra csődüljenek a kilencedtől menekülő jobbágyok. Mátyás idejében még csak tizenkettőt szedtek, azt sem mindig, most pedig már kötelezővé tették a kilenced szedését.

Az 1498. évi XLI.t.c. már a városok lakóit is kötelezte a földesuri kilenced fizetésére, azokért a szőlőkért és szántókért, amelyek nemes emberektől kapott bérletek voltak. Ez a t.c. egy fölfelé törekvő, szorgalmas városi réteget tört le, és dobott be a jobbágyság osztályába. A városok kétféle adót fizettek éppen úgy, mint a többi kiváltságos nem nemesi elem: meghatározott évi adó, a különböző időben és összegben reájuk rótt rendkívüli adó. /taxa extraordinaria/. Az uralkodók ebben a korban gyakran alaposan kihasználták a városokat. Ha ugyanis megszorult, csak reáüzent egyik, vagy másik városra, hogy bizonyos idő alatt ennyi s ennyi összeget fizessen be a királyi kincstárba.

A földesurak a szolgáltatások maximumát kívánták egész csekély ellenszolgáltatás fejében. A jobbágyok eleinte csak elégedetlenkedtek és zugolódtak, majd amikor látták, hogy helyzetükön segíteni nem akartak, elkeseredésük a mindnyájunk előtt ismeretes és véres parasztlázadásban robbant ki. A lázadás leverése után a megtortlás szörnyű volt. Az 1514. évi országgyűlés Werbőczy jobbágyellenes határozatát elfogadta, s ezzel három évszázadra megpecsételték sorsukat. A Tripartitum harmadik részének 30. titulusa ezt mondja: "A parasztot munkája bérén és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesuré." ~~A~~/ A jobbágyságra vonatkozó többi rendelkezés is csak elményíti az ellentéteket és áthidalhatatlan szakadékokat vág a földesur és a jobbágy közé. Így adott formát 300 évre a magyar jobbágyszerencsétlenségnek Werbőczy, a nagy jogász és nagy tudós, de aki nem volt annyira államférfi, hogy saját osztályának, a köznemességnek érdekein felül tudott volna emelkedni. 1520-ban ugyan észrevette a hibát, s azt mondja a jobbágyokról: "Akiknek adójából é-

lünk, el vannak nyomva, koldussá vannak téve, ki vannak szipo-
lyozva és sokan közülük a nyomor miatt koldulni mennek." /1./
Azonban ekkor már késő volt. Az elhamarkodott bosszu-diktálta
törvényen már segíteni nem lehetett. /2./

-
- /1./ Hóman-Szekfü: A magyar nemzet története. III.437.1.
/2./ A jobbágyságról közöltek Acsády Ignác: A magyar jobbágyság
története c. mű alapján dolgoztam fel.

6. Szerepük a politikai életben.

A váci renaissance és humanista püspökök mindenkor fontos szerepet töltöttek be a királyi tanácsban. Nem egy jó barátja, sőt rokona volt a királynak.

Vác első renaissance püspöke, Szilasi Vince Hunyady János egyik legkedvesebb embere volt. Mint kiváló katona mellett harcolt a husziták és a törökök ellen. 1450-ben Hunyadi kérésére nevezte ki a pápa váci püspöknek. Szilasi tagja volt az V. László királyt fogadó küldöttségnek, és a kiskorúságá idejére alakított kormánytanácsnak. Majd 1458-ban a Prágában tartózkodó Mátyás üdvözlésére küldött követségben is számottevő tag. Prágában Mátyás őt bizta meg a győri püspökkel együtt, hogy Podjebrád Györgyöt cseh királlyá koronázzák. Szilasit Mátyás, miként atyja is, sokra becsülte, s néhányszor meg is látogatta őt váci püspöki palotájában. Így 1461-ben Vácról kelt egy parancsa a brassóiakhoz. Továbbá ugyanezen év ápr. 15.- és ápr. 25.-éről is van írásos feljegyzésünk arról, hogy Vácon /1.a./ volt. 1462. ápr. 9.-én is Vácon tartózkodott, mert innen írt egy levelet a csanádmegyei Cserei László udvarnoknak, és Csemei Péter allovászmesternek, akinek hűséges szolgálata fejében Nagy-Lak helységet adományozta. /1./

1462. év május 14.-én Vácon egyezett meg Giskrával, aki attól a naptól kezdve leghűbb embere és hadvezére lett. /2./

De Szilasinál sokkal fontosabb szerepet töltött be Mátyásnál Báthori Miklós, aki Chobot Ferenc váci kanonok állítása szerint anyai nagybátyja volt Mátyás királynak. Mátyás szeretetének sokféle jelével halmozta el Báthori püspököt. Így függő pecséttel ellátott okiratban patronátusi joggal ruházta fel, hogy a váci egyházmegye területén levő nagyobb javadalmakat, kanonokságokat, apátságokat, prépostságokat betölthesse. Mikor azonban 1481 elején az adományozott jog ellenére azt követelte Báthoritól, hogy az ő jelöltjeinek adjon javadalmakat, Miklós püspök kérését megtagadta, ami által kegyvesztett lett királyunknál.

/1./ Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, XI.k.26.l.

§2./ Tóth-Szabó Pál: Cseh huszita mozgalmak, 436.l.

/1.a./ Tragar Ignác: Váci kalauz, 6.l.

A kegyvezetettséget tudtuladó levél a következő:
"Tudósítom a váci képtalant, hogy Orbán pécsi prépostot és kincstartóját a királyi parancsoknak nem engedelmeskedő váci püspök mellé segéd társsá nevezem ki, és meghagyom neki, hogy budai káplánját, Dénes mestert a szolnoki főesperességbe és Vadi János mestert a váci kanonokságba helyezze be, hűtlenség bélyege s minden javadalmai elvesztésének terhe alatt megparancsolom a mondott képtalannak, hogy őket a nekik adott levelei értelme szerint hivatalikba iktassa be, és a váci püspöki helyettes mindkettőnek a kellő leveleket pecsétje alatt adja ki. Egyszersmind az említett büntetés terhe alatt eltiltom a képtalant, hogy a püspök bemutatására, vagy parancsára, kitől mint nakacs lázadótól az egyház-pártfogói jogot már két levelen által visszavontam, senkit bármilyen csekély javadalomba iktatni ne merészküljen." /1./

Mátyás ellenhatás képen felfüggesztette őt püspökségétől, megfosztotta javadalma felétől, és gondnokot rendelt számára. Báthori nem ellenkezett, hanem türelmesen viselte megáláztatását és megpróbáltatását, annál is inkább, mert ugyis tudta, hogy enki van igaza, s ezt királya is be fogja látni. Valóban Mátyás hamarosan kiengesztelődött, s igazságtalanságát azzal igyekezett jóvátenni, hogy felvette őt tanácsosai közé. /2./

Városunk területén lejátszódott történeti események között ebben az időben legnevezetesebb azonban az 1485.-i váci országgyűlés. Tudjuk, hogy Mátyás a Beatrix-szal kötött házasságából gyermeket nem remélhetett, éppen ezért szerette volna trónját természetes fia, Corvin János számára biztosítani. Terve támogatására megnyerte az ország főurainak és főpapjainak legnagyobb részét, köztük Báthori Miklóst és bátyját, Istvánt, /3./ a kenyérmezei hőst is. A rendekkel olyan nádort akart választani, akire terve végrehajtását nyugodtan rábízhatta volna. Ezért a nádori tisztséget nagyobb hatalommal akarta felruházni. Mátyás Báthori püspök indítványára Vácra hívta össze az országgyűlést. A király III. Frigyes ellen harcolt, s így személyesen nem jelenhetett meg, hanem biztosokat küldött ki maga helyett az országgyűlésre. Báthori Miklós tudta, hogy Mátyás Szapolyai Imre szepesi / főispánt szeretné a nádori székbe

/1./ Oklevéltár DCLV.sz.

/2./ Analecta Nova, ,283.1.

/3./ Tragor Ignác: Az emberi élet vácon és vidékén stb. 58.1.

ültetni, éppen ezért mint házigazda s mint a király rokona is minden erejével arra törekedett, hogy a rendek Szapolyai Imrét válasszák meg nádornak. Törekvése sikerrel is járt, mert csakugyan Szapolyai lett a nádor, aki ezzel az ország főkapitányává, főbirájává és a király helyettesévé lett. Ezen az országgyűlésen tárgyalták meg és fogadták el a nagyszámban összegyűlt főrendek a nádori törvényt.

Azonban hiába tervzete Mátyás a szép reményeket, amíg élt, a főurak, főpapok Corvin János mellett voltak, sőt meg is esküdtek Mátyásnak, hogy halálukig kitartanak mellette. De mielőtt nagy királyunk szemét behunyta, a legnagyobb részük esküjük ellenére is cserbenhagyta az erélytelen és nem uralkodásra termett Corvin Jánost. A két Báthori János Albert lengyel herceg mellé állt. 1490. jun. 8.-án a királyválasztó országgyűlésre egybesereglett nemesség egy része Báthori püspök felhívására a lengyel királyfit kiáltotta ki királynak, de Ulászló és Corvin János megmaradt párthivei lehurrogták őket. A kíséret csufos bukásaitán a Báthori-párt még az éj folyamán széteszlott, és a két Báthori Ulászló pártjához csatlakozott. /1./

Sötét árnyékot vet a két Báthori jellemére, hogy a Mátyásnak adott esküjüket megszegték, és fiának trónrajutását megakadályozták. Azonban nem szabad elfelednünk, hogy a XV. sz.-ban vagyunk, amikor a lázadás, pártütés, hűtlenség napirenden volt. Nem is tekintették hazaárulásnak, és csak enyhén ítélték meg.

Gosztonyi János /1506.-1509./, Mária királyné kancellárja lap alapos műveltségű és fedhetetlen jellemű ember létezésre igen nagy tekintélyt szerzett a királyi udvarban. A kistermetű, kövérkés kancellár igen megkedvelte Mária királynét. Szathmáry György után őt akarta a prámási székbe ültetni, de Szalkaival szemben terve nem sikerült. Az udvar ármanzkodásait megunva elfogadta az erdélyi püspöki méltóságot. A mohácsi csatában esett el. /2./

Gosztonyi után Kisvárdai Várdai Ferenc /1509.-1514./ volt az utóda a váci püspöki székben. 1509-ben a felfüggesztett Batthyányi Benedektől átvette az egész ország pénzügyének vezetését.

A váci püspökönek Budán állandó lakhelyük volt. Szent Miklós terén volt a palotájuk. Itt szálltak meg, ha az országos ügyek Budára szólitották őket.

/1./ Tragor: Váci kalauz, 6.1.

/2./ Fögel: II. Lajos udvara, 24.1.

A váci püspökök mellett igen fontos politikai szerepet játszott Magyarország történelmében egy itáliai származású, később Váci kanonkká lett jeles humanista, a már előbb említett Balbi Jeromos. Ügyes, eszes diplomátája volt II. Lajos királynak. Ugyyszólván állandóan követségi uton volt. Így 1518.-ban Krakkóban van Zsigmond lengyel király és Bona Sforza esküvőjén. Ugyanezen év őszén Augsburgban jelenik meg a birodalmi gyűlésen, ahol a török ellen kér segítséget. A következő évben Miksa császár halála után Lengyelországba küldte Lajos, Zsigmond király császárválasztói megatartásának kiismerésére. II. Lajos ugyanis, mint a cseh és a lengyel király, a választófejedelmek sorába tartozott. Titokban ő is szeretne volna elnyerni a császári koronát, de ez a terve nem sikerül, mert a fejedelmek Károly spanyol királyt választották meg. Az aacheni császár-koronázó ünnepségen Balbi képviselte a magyar királyt a zalai főispánnal, Sárkány Ambrussal együtt, 1520-ban a worms birodalmi gyűlésen nagy beszédet mondott a fenyegető török veszedelemről, de eredményt nem ért el vele. Utolsó megbízatása 1522-ben volt, midőn Lajos a nürnbergi birodalmi gyűlésre küldte el, ahol szintén a török ellen kért segítséget. De az eredmény a meg nem értés miatt ugyanaz volt, mint előbb. Hazánkat Nyugat átengedte végzetes sorsának.

Báthori mellett Szalkai és Brodarics játszotta a legfontosabb szerepet az ország politikai életében. Igaz ugyan, hogy Szalkai talán sokszor nem is előre, hanem hátrafelé vitte az ország ügyét. Szalkai nagyműveltségű, eszes és tudós férfiú volt, de esét sohasem a haza előnyére, hanem a saját önző, kapzsi, vagyongyarapító céljaira használta fel. Mint váci püspököt érte az a kitüntetés, hogy II. Lajos kancellárjává nevezte ki. Ez nagy jövedelmet és befolyást jelentett számára, s ezért is ragaszkodott hozzá még érseki méltóságának elnyerése után is.

II. Lajos és Mária királyné teljesen az ő befolyása alatt állottak. Az ő megkérdezése és előzetes jóváhagyása nélkül ugyyszólván semmit sem tettek. Az utjában álló, vagy terveit keresztező főurakat, mint pl. Brandenburgi Görgyöt és Frangepán Kristófot, kitarta a királyi udvarból. Az ő kezében összpontosult minden hatalom, s korlátlanul intézkedett az ország ügyeiben. Az ország-tanácsban az ő emberei voltak: Sárkány Ambrus

országbiró, Várad Pál egri püspök, akik mindent úgy csináltak, ahogyan Szalkai akarta. A királyról pedig tudjuk, hogy nem avatkozott politikai ügyekbe. Az országot ekkor már erősen fenyegette délről a török veszély, hiszen tudjuk, hogy 1521-ben elesett Nándorfehérvár, a török pedig az ország széleit dúlta, s nálunk még mitsem törődtek a veszéllyel, sőt belvillongások, pártviszályok szakították még kisebb pártokra az amugy sem egységes szegény hazánkat. VI. Adorján és utóda, VII. Kelelemen pápa észrevették a bajt, és segíteni akartak Magyarországon. Elküldték Burgio Campeggio követet, hogy az ország belső békéjét helyreállítsák, a haza ~~vesz~~ védelmét előkészítsék, továbbá azért is, hogy a cseh vallási viszályokat elsimítsák. Mind a két pápai követ főleg Szalkai segítségével akarta célját elérni. Szalkai azonban nem volt hajlandó támogatni őket addig, míg a bibornoki kalapot meg nem kapja. Burgio eleinte hajlandó is ezt megtenni, de később, amidőn közelebbről megismeri csunya jellemét, ő maga írja a pápának, hogy nem alkalmas a bibornoki méltóságra. Bugio hazánkkal szemben mindig a legőszintébb barátsággal és segiteniakarással viselkedett, így Szalkaira vonatkozó ítéletének igazságában megbizhatunk. /1./

A pápai követek többször figyelmeztették Szalkait a közeledő török veszedelem elhárítására, de eredménytelenül. Szóval mindent megígért, de másként cselekedett. Jellemző rá pl., hogy csak olyan rednszabályokat hozott, amelyekből neki is haszna volt. Így leszállította a királyi háztartás költségeit, de a megtakarított összeget nem a királyi kincstárba, hanem a saját pénztárába tette. A történetírók egybehangzó véleménye szerint erőszakos, de indulatos ember volt, aki ellentmondást nem tűrt. Azonban eszes, és kiváló képességét még a cseh történetírók is elismerték, ugyanis a cseh vallási zavargásokat olyan ügyesen csillapította le, hogy az határozottan nagy elmére enged következtetni. Ez volt egyetlen nagyobb cselekedete egész működése alatt. /2./

Az biztos, hogy Szalkai önző tetteivel nagymértékben elősegítette a mohácsi vész bekövetkezését, de ha ismerjük ezt a korszakot, amely hazánk történetének talán a legzüllöttebb, legerkölcstelenebb korszaka, akkor talán enyhíthetjük szigorú ítéletünket, s talán még meg is bocsáthatunk a megtévedt és gyöngéj jellemű Szalkainak. Annál is inkább megbocsáthatunk neki,

/1./ Sörös Pongrác: Jerosini Brodaries István, 95.1.

/2./ Nemzeti Múzeum Törzsanyaga, XI.23.

hiszen tudjuk, hogy 1400 emberével együtt a király oldalán harcolva hősi halált halt 1526-ban Mohács mezején.

A legönzetlenebb, legszerényebb és politikai ügyekben a legnagyobb eredményt elérő püspökünk azonban Brodarics István volt. Nagy tudományával s fényes szónoki tehetségével hamar megnyerte II. Lajos tetszését. A mohácsi vész előtt őt küldte el követként Rómába, hogy a pápát felvilágosítsa Magyarország szomorú helyzetéről. S hogy milyen eredménnyel szerepelt, arra nézve Söröss Pongrác mondja: "VI. Adorján pápát olyan annyira meggyőzte előadásával, hogy az könnyekre fakadt, s még vagy két hét múlva is azt írta róla V. Károlynak, hogy biztosra veszi, hogy nem tarthatja vissza könnyeit, ha jelen van Brodarics előterjesztésekor." /1./

1524-ben Prágába küldi Lajos a cseh vallási ellentétek elsimitására. Ugyancsak mint II. Lajos követe volt V. Károly császárnál, továbbá Velencében és I. Ferenc francia királynál, aki mint V. Károly foglyát látogatott meg. Ugyanis az 1525-i páduai csatában I. Ferenc V. Károly fogságába került. Brodarics azután útjában nemcsak V. Károlyt, hanem I. Ferencet is felkereste. A francia király nagyon megörült Brodaricsnak, és megígérte, hogy ha kiszabadul, mindent megtesz a magyarokért, és hatalmas francia sereget és nagyobb összeget küld II. Lajosnak a török ellen. Mindez azonban csak olyan ígéret volt, mint amelyet mindig kaptunk a nyugati hatalmaktól, valahányszor csak hozzájuk fordultunk segítségért. Most is így volt, mert I. Ferencnek eszébe sem jutott teljesíteni a Brodaricsnak tett ígéretét, amidőn kiszabadult fogságából.

Ugyancsak 1525-ben Rómában felkeresi Marsupino Ferencet, a királyi udvar állandó római ügyvivőjét, akinek 360 forintot adott át szolgálataiért. Marsupinoval együtt lakott és dolgozott az év végéig, amidőn is már több adósságot nem akarván csinálni, fényes ajánlólevelekkel hazajött. Fáradozásaiért 1526 tavaszán szerémi püspöi, majd márc. 11.-én kancellár is lett.

A mohácsi csata szomorú befejezése után Brodarics először Ferdinándhoz pártolt, de amidőn látta, hogy ő fegyverrel akarja megszerezni az országot, azonnal elhagyta és Szapolyai híve lett. Ugyanis szerinte elég volt a magyar vér hullásából

Mohácsnál, s egymás.vérét ne ontsuk tovább olyan dologért, amit békés uton is el lehetne intézni.

Ferdinándnak bucsuzóul pedig a következő levelet írta: "Nem akakrok hálátlan gyermeke lenni anyámnak, mely szült, táplált és nem csekély javakkal, méltóságokkal halmozott el; annak kebelére akarok menekülni, annak nyugalját és békességét, jogait és szabadságát minden felé helyezem. - Majd így kiált fel:- Krisztus Jézus ugy segítsen és üdvözítsen, minthogy semmi egyéb nem vezérel, mint hazám java, szabadsága, és az, amit igaznak, méltá-nyosnak látok. S most, midőn a haza van kérdésben, melynek minde-nünket köszönjük, s annak szabadsága, melyet utolsó csepp vérün-kig védelmeznünk kell,-módja erős hangon,-Fölséged engedelmével kénytelen vagyok azt tenni, ami inkább hazámnak hasznos, mint fe-ségednek." /1./

Nagy hazaszeretét és önzetlenségét -azt gondolom- ez a távozása igazolja legfényesebben. Szegényen ment Ferdinándhoz, és ugy is jött eltőle. Pozsonyból egyenesen Budára sietett, hogy résztvehessen a Szapolyai által összehívott 1527-iki országgyűlésen. János király örömmel fogadta, fölmentette a hazaárulás vádja alól, és javait is visszaadta. 1529-ben már ő Szapolyai legbizalmasabb emberje. A király őt küldi Velenczébe, Párizsba, Rómába, hogy segítséget eszközöljön ki számára. 1531-ben Roggen-dorffal, a császári fővezérrel arról tárgyal, hogy miként lehet-ne a két király közt tartós békét kötni. 1532-ben Regensburgban volt a birodalmi gyűlésen. 1537-ben fényes küldöttség élén Lengyelországba ment, hogy Zeigmond lengyel királynak a leányát, Iza-bellát megkérje Szapolyai Számára. A lengyel udvarnál szívesen fogadták, és biztató szavakkal bocsátották vissza x urához. Alighogy hazaérkezett, máris újabb megbízást kapott, mégpedig azt, hogy tárgyaljon Wese János lundi érsekkel, Ferdinánd követével a béke ügyében. A tárgyalás majdnem egy évig elhúzódott. Nehe-ze^g tudtak megegyezni, sőt néha már ugy látszott, hogy min-den fáradozásuk hiábavaló, mert mind a két király erősen ragasz-kodott feltételeihez. Végre mégis csak megkötötték 1538-ban Nagy-váradon a békét, amelyet János 1538 febr. 24.-én, Ferdinánd pe-dig ugyanazon év áprilisi^{ében} írt alá. Ferdinándhoz János király külön kérésére maga Brodarics vitte el a békelevelet, noha a folyton kiújuló köszvéhye ebben az időben már erősen kinozta

szegény püspökünket. Ferdinánd annyira megörült a békelevélnek, hogy örömeiben kifizette Brodarics 500 forint adósságát, és Adornó Jeromos páduai orvosának megengedte, hogy Vádra mehessen a betegeskedő agg püspök gyógyítására.

1539. év elején még ő vezette azt a fényes küldöttséget, mely Izabelláért ment Lengyelországba, s ugyanazon év novemberében már visszaadta jószágos lelkét Teremtőjének.

Verancsics Antal budai prépost ezeket írta róla halála után: "Elvsztettük Brodarics Istvánt, azt a kitűnő férfit, akinek hiányát Magyarország sokáig fogja érezni. Senki sincs, aki őt meg ne siratná. Életéhez és erényeihez méltó szép halállal mult ki, könnyen, egyetlen sóhajjal, mintha aludni akarna, s nem meghalni indulna. Utolsó pillanatig eszméleténél maradva adta ki lelkét Vácon, az ő püspöki várában. Keresnek püspökségbe méltó utódot, de nem találunk olyat az egész országban, aki őt. erényekben és tudományokban -melyekben ő annyira bővelkedett- még csak meg is közelítené." /1./

Brodarics éppen úgy, mint Szalkai, kiváló humanista műveltséggel rendelkező főpap volt. Mindkezt vezető szerepet játszott az ország politikai életében. Csakhogy míg Szalkai az ország érdekei ellen is érvényesítette önző céljait, addig Brodarics önérdékeket félredobva, egészségével nem törődve egész életében azon fáradozott, hogy az országban békét teremtsen. A nagyváradi béke létrehozásával, mely ugyszólván egyedül az ő alkotásának tekinthető, örökre beírta nevét Magyarország történetébe.

7./ Építkezéseik.

Báthori Miklós elődje a püspöki széken Szilasi Vince voát. /1450-1473./ Őt tartjuk az első váci renaissance-püspöknek. Humanista műveltségű főpap, akinek legnagyobb érdeme az, hogy előkészítette a talajt Báthori Miklós számára. Szilasinál a katonai erények voltak tulsulyban, s mint püspöknek is első cselekedete az volt, hogy valóságos erődtítményekké építette Vác és Nógrád várát. Így azután biztosítva érezte magát a rabló husziták garázdálkodása ellen. /1.a./

Viszont Báthori legfőbb teendőjének az építés és szépités munkáját tekintette. Valósággal rabja volt a renaissance két nagy szenvedélyének, az építkezéseknek és a könyveknek. Amint elfoglalta püspöki székét, azonnal új templomok építéséhez és palotája kibővítéséhez látott. Palotáját nemcsak szépen átalakíttatta, hanem renaissance-módon be is rendezte, gyönyörű szobrokkal és domborművekkel ékesítette belső termeit. A régi gótikus stílusban épült székesegyházat külső és belső díszítésében egyaránt renaissance-stílusban alakíttatta át. Megvetette a gótikus stílust, csak az ókori művészetekért rajongott. A székesegyház mellé védőszentjének, Szent Miklósnak tiszteletére ugyancsak renaissance-stílusú kápolnát emeltetett. Szent Urbán, Szent Péter és a Szentlélek nevére szintén egy-egy templomot építtett. A Domonkos-szerzetesek számára pedig kolostort és kórházat állíttatott fel. /1.b./

Amidőn egyházi építkezéseit befejezte, nagy lelkesedéssel fogott profán épületek felállításához. Egész sorát építtette a világi épületeknek. Költséget nem kímélve, kanonoki házakat állíttatott, főiskolai épületet emeltetett, halastavakat és függőkerteket készíttetett olaszországi építőmesterekkel, kőfaragókkal és díszítőkkal. A város arculatát gyönyörű épületeivel egészen megváltoztatta. Palotája annyiban is különb volt a korabeli esztergomi és egri egyházfőjedelmek palotáinál, hogy ablakait ércfoglalatba rakott üvegtáblák díszítették, míg amazokét félszázad múltán is csak hártya és selyemszövet borította. Nógrád várát is újjáépíttette és benne a királynak is megfelelő épületeket emeltetett. "Költséget nem kímélt, hogy az épületek lelke nagyságához méltóak legyenek." /1./

/1/. Császár Mihály: Szemelvények Galeotto műveiből, 76.1.

/1.a./ Trágor: Váci katechizmus, 6.1.

/1.b./ Trágor: Váci breviárium, 75.1.

Egyik legkedvesebb építőművésze és mestere Joannes Duchnovich de Traguri, azaz Traui János volt. A dalméciai Trau városban született 1445 körül, amelyet horvátul Traguri-nak ejtenek. Innen származik a neve. A művészettörténelem Giovanni Dalmata néven említi. Ifjukorában Rómában és Firenzében dolgozott, és már ott is megbecsült faragó szobrász volt. 1480 táján került Mátyás udvarába. Buda, Vác és Nógrád pazar palotáinak márványdiszei és szobrai legnagyobbbrészt az ő művészi kezétől származnak. Hercules, Diana és Apollo szobrait a szultán 1540-ben hajóra rakatta és Konstantinápolyba szállíttatta.

Nógrád ujjaépítését G. Dalmata végezte. A várat sáncal vetette körül és közepére tornyot emelt. Helyreállított a püspöki kastélyt, és több nagyszerű épületet tervezett. G. Dalmata és a Báthorinál járt olasz díszítők, asztalosok, építők és művészek a boltozatos termek mellett készítettek aranyos mennyezeteket, vörös márványból kettős lépcsőket, bronz kandeláberekkel, domborműves ajtókat, gyümölcsfüzéres ajtókereteket, folyondáros pilasztereket, szárnyas putto-fejeket, delfines oszlopfejeket, úgy, hogy mindezek szinte Firenze levegőjét varázsolták a váci püspök palotájába.

Báthori bőkezűsége bizonyára nemcsak Vác és Nógrád kiépítésére szorítkozott, hanem valószínűleg az egész váci egyházmegye területére kiterjedt. Ezekről a feltételezett építképekről azonban nem maradt fenn semmi feljegyzésünk, a valóságos alkotásait pedig elsöpörte a másfél évszázadig tartó török uralom pusztítása. Ugyanerre a sorsra jutottak azok az épületek is, amelyeket papjai emeltek. Papjai közül ugyanis többen külföldi egyetemeken szereztek humanista műveltséget, melyet idehaza értékesítettek a köz javára. Iskolákat állíttattak fel a műveltség terjesztésére, továbbá művészi templomokat építtettek, mint pl. a tápósülyi, tereskei stb.

Miként Mátyás budai palotái idők folyamán teljesen eltűntek, ugyanarra a sorsra jutottak Báthori nagyszerű templomai és palotái is. A csekély töredékekből csak következtethetünk a letűnt renaissance-művészet hatalmas arányaira és formai szépségeire.

Báthori püspök épületeinek emlékét négy teljes épségben fennmaradt márványtábla, husz ballásztér és több más építészeti töredék őrzi. Valamennyit a háromszor felrobbantott vár helyén találták, 1719.-ben, midőn a ferencesek templomának és kolostorának alapjait rakták le. A ballászterek közül tizezhat darabot a mostani székesegyházunk hajóját a szentélytől elválasztó korlát-

jába építették be, és a régiak mintájára homokkőből új részeket is faragtak hozzájuk. Ezek az újak azonban nem olyan művésziek és finomak, mint a régiak. A többi négy ballusztort pedig a régi kriptalejáró falába építették be.

A táblák a sirboltkápolnába vannak beágyazva. Kettő közülük Báthori püspök címerét ábrázolja. Az egyik háromszög-alaku és sárga mészkőből van kifaragva, a másik pedig négyszögű vörös márvány. Ez az utóbbi 1485. évszámmal van jelölve. A művészettörténeti kutatók szerint ez a címeres emléktábla, mely a székesegyházi sirbolt kápolnájának oltárától belkéz felől van befalazva, a magyarországi renaissance kőfaragás egyik legszebb műemléke. Ez a mi nagytemplomunkban van elhelyezve, nem pedig a Nemzeti Múzeumban, mint ahogy azt Fraknói Vilmos mondja a Magyar nemzet története IV. kötetének 590. lapján. A másik kettő össze-tartozó vörös márványkő, melynek keretezett körmélyedésében Lengyelország címerét /Jagelló-cimer/ és II. Ulászló király nevének kezdőbetűit láthatjuk. Ez a Jagelló-cimer közel sincsen olyan értékes és szép, mint a Báthori-cimer. A táblákat és Ballusztortokat G. Dalmata készítette. A Lillafüreden látható Palotaszálló mellvéd-párkányzatának ballusztortait dr. Lux Kálmán műépítész Báthori mintái után készítette.

Ugyancsak a Ferencrendiek templomépítésének alapozási munkálatai közben rábukkantak Báthori vörös márvány sírfödélére. A barátok fejmosó medencét készítettek belőle, és mostnanában van edénytisztogatásra használják. A fedőlapon sirverse volt kifaragva. A sírkőlap elveszett, de a felirata fennmaradt és gyakran ma is idézik.

"Nicolaus Báthor hoc iacet sub Marmore Praesul,
Gloria qui Sanctae Religionis erat.
Quidquid habent legum speciosa Volumina, norat,
Noverat et, quidquid Pagina Sacra docet.
Historias omnes celebravit Carmine Vates,
Lingua Latina sibi, Graecaque nota fuit,
Te, Regina Poli, coluit. Tibi nobile struxit
Hoc Opus, Obsequio Poemata redde pio!
Scilicet hanc Animam, Posito iam Corpore, Virgo,
Angelico socies, perpetuusque Choro!" /1/.

Báthori nagyszerű alkotásainak néhány művészi darabját még ma is szemlélhetjük a váci múzeumban. Láthatunk egy durvaszemű homokkőből kifaragott tympanont; csucsives-kori ornamentum-faragványt, szemcsés homokkőből; csucsives-kori ablak, vagy ajtóparkány-töredéket; pálcaműves díszitménnyel vörös márványból, továbbá a múzeum folyosóján, mielőtt belépünk, szemlélhetünk egy szép félhenger alakú oszloptöredék vörös márványból, mely szintén a renaissance-korból származik. Továbbá több ballusztrádót, alaptöredéket, keret, tábla, címertöredékeket láthatunk.

A török hódoltság és az idő elsöpörte hazánk renaissance-kori építőművészetének remekit szerte az országban, így Vácra is. Az említett maradványok azonban elegendők ahhoz, hogy rekonstruáljuk az egykori Vác renaissance fényét és nagyszerűségét. A város nagyvonala püspökegyéniségei itt is önmagukhoz és a korhoz méltót alkottak. Vác az építészet szempontjából is vetekedett a nagyváradi és az esztergomi renaissance-püspök-udvarokkal. /1./

/1./ Az ismertetett váci műemlékek maradványait Bán Márton váci múzeumi igazgató vezetésével tekintettem meg, aki szakszerű felvilágosításokat adott a látottakról.

8. Irányadásuk.

Azok a szellemi és anyagi alapok, amelyeket Vác nagy renaissance és humanista püspökei leraktak, a város szellemi, gazdasági és társadalmi fejlődésében irányítójellegűek voltak, és hosszú időre döntően utat mutattak. Bár építkezéseiket és intézményeiket a török hódoltság kora elsöpörte, az a szellemi örökség, amely ezekből adódott, tovább élt Vác város polgárainak orientálódásában. Azok a polgárfjak, akik a püspökök-adta lehetőségek következtében kerültek külföldi egyetemekre, magukkal hozták azt a humanista magasabbrendűséget, amely termékenyítőleg hatott a város szellemiségének alakulására. Szellemüknek közvetlen hatásaként a váci papság pedig belekapcsolódott az európaivá vált szellemi életbe. Amint láttuk, sokan közülük irodalmi és politikai vezéregyéniségek voltak, és ezáltal utódaik követendő példaként szemlélhették őket a tradíció vonzó és emelő erejénél fogva.

Vác gazdasági életének képét döntően alakították. A környék minőségi szőlő- és gyümölcstermelését ők szélesítették ki olasz kertészeikkel. A korszerű belterjes haltenyésztést ők honosították meg. Azáltal, hogy Vácot művészeti központtá tették, egész segey művészt és iparost foglalkoztatva a város kézműiparát lendítették fel a jelenlevő nyersanyagok célszerű felhasználásával. Vác települési jellegét egyházi fontossága hosszú időre megszabta az élet minden vonatkozásában. A püspöki rév- és vámjog a város kereskedelmét a dunai utakon export-import jellegűvé tette.

Irányadásuk -a sok kiváló egyéniség ellenére- nem volt olyan döntő, mint amilyen értéküknél fogva lehetett volna. Ennek oka pedig egyedül csak a 150 évig tartó török uralom értéksorvasztó és fejlődésgátló voltában keresendő.

I R O D A L O M .

- Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban, Bp., 1881.
- Ábel-Hegedűs: *Analecta Nova*, Bp., 1903.
- Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, Bp., 1880.
- Ábel Jenő: Magyarországi tanulók külföldön, Bp., 1890.
- Ábel Jenő: A magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság, M. Tud. Ak. ért. 1880.
- Ábel Jenő: Balbi Jeromos. M. Tud. Ak. ért. 1880.
- Ábel-Fraknói: Irod. tört. emlékek, 1886.
- Acsády Ignác: A magyar jobbágyosság története. Bp., 1908.
- Balanyi György: A szerzetesség története, Bp., 1923.
- Békefi Remég: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540.-ig, Bp., 1910.
- Békesi Emil: Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kat. Szemle, 1902.
- Burckhardt Jakab: A renaissance-kori műveltség Olaszországban, Bp., 1896.
- Csánki Dezső: Mátyás udvara, Bp., 1884.
- Császár Mihály: Az *Academia Istropolitana*, Pozsony, 1914.
- Császár Mihály: Szemelvények Galeotto művéből. /Évszám nélkül./
- Császár Mihály: Szemelvények Bonfiniből. /Évszám nélkül./
- Fógel József: II. Ulászló udvartartása, Bp., 1913.
- Fógel József: II. Lajos udvara, Bp., 1917.
- Félegyházi József: A középkor egyháza.
- Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulól a bécsi egyetemen, Bp., 1874. - A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban, Bp., 1873. - Mátyás király, Bp., 1890. - Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal, Bp., 1901. - Magyarország a mohácsi vész előtt, Bp., 1884. - Mátyás király magyar diplomatái, Századok, 1899.
- Funck-Brentano: A renaissance, Bp., 1939.
- Gabriel Asztrik: Gosztonyi püspök és párizsi mestere, Egy. Ph.K., 1936.
- Hóman-Szekfü: Magyarország története, III.k. Egyet. Nyomda.
- Horváth János: Magyar humanizmus, Bp., 1934.
- Huszt József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924.-25.

- Husztí József: Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthori Miklóshoz, Magyar könyvszemle, 1929.
- Joó Tibor: Mátyás és birodalma, Bp., 1940.
- Juhász László: Adalékok az 1437.-1490.-es évekből, Bp., 1931.
- Kardos Tibor: A magyar humanizmus kezdetei, Pécs, 1936.
- Kardos Tibor: Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez, Pécs, 1933.
- Kardos Tibor: Deák műveltség és a magyar renaissance, Századok, 1939.
- Karcsu Arzán Antal: Vác város története, Vác, 1880.
- Kluch János: Értekezés Váci Pálról, Századok, 1889.
- Knauz Nándor: Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára, Magyar Sion, 1866.
- Kropf Lajos: Adalékok, Századok, 1906.
- Lux Kálmán: A budai várpalota Mátyás király korában, Bp., 1922.
- Mátysá- emlékkönyv, Bp., 1940.
- Magyar művelődéstörténet, Magy. Tört. Társ. kiad.
- Mandello Gyula: Adalékok a középkori munkabérek történetéhez, Bp., 1903.
- Mohácsi Emlékkönyv, Bp., 1926.
- Nemzeti Múzeum törzssanyag, XI.23.; IV. 19. /Szalkairól szóló oklevelek./
- Országos Levéltár, Dl. 15.724. /Mátyás levele Giskrához./
- Radvánszky Béla: Foglalkozás, időtöltés, játék, Századok, 1887.
- Ráth Görgy: Egy magyar rituale a XVI. sz.-ból, It. K. 1895.V.
- Riedl Frigyes: Adalékok, Egy. Phil. K., 1920.
- Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön, Bp., 1893.
- Sörös Pongrác: Jerosini Broderics István, Bp., 1907.
- S. Szabó József: A protestantizmus Magyarországon, Bp., 1928.
- Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, Pest, 1853.
- Tóth-Szabó Pál: Giskra, Bp., 1903.
- Tragor Ignác: Váci breviárium, Vác, 1928. - Vác az előadó művészetekben, Vác, 1934. - Az emberi élet Vácon és vidékén, az őskortól napjainkig, Vác, 1937.
- Veress Endre: A páduai egyetem magyarországi tanulói, Bp., 1915.
- Zoványi Jenő: Reformáció Magyarországon 1575.-ig, Bp., évszám nélkül.

